

Բաֆֆի Պատմվածքներ

ԱՐՁԱԿ

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ

ՄՊԱՆԴԱՆՈՑ

Ա

1872 թվականի վերջին ամսին էր: Թ... քաղաքը խորին կերպով մրափում էր գիշերային խավարի մեջ: Իսկ մի խուլ անկյունում, մի փոքրիկ և համեստ սենյակ դեռ լուսավորված էր ճրագի աղոտ լույսով: Այդ աղքատիկ բնակարանում, մահճակալի վրա պառկած էր մի մանկահասակ պատանի, որի գունատ դեմքը, շիջած աչքերը և խորին կերպով հոգվոց հանելը ցուցանում էին, թե նա տանջվում էր ծանր հիվանդությունով:

Նրա մոտ տխուր դեմքով նստած էր մի երիտասարդ և հոգս էր տանում հիվանդին:

Դոքա երկու պանդուխտ եղբայրներ էին, այնքան քնքուշ սիրով միմյանց հետ կապված, որք եկել էին այն քաղաքը Ասիայի խորին անկյուններից: Ավագ եղբայրը յուր պարապմունքով խնամք էր տանում հայրենիքումը թողած ծնողաց ապրուստին, միննույն ժամանակ հոգալով կրտսեր եղբոր կրթության համար, որ ուսանում էր նույն քաղաքի մի դպրոցում, որ և այն օր հիվանդ դրած էր նրա մոտ:

Պատանին մի փոքր ուշքի գալով՝ բաց արավ փակած աչքերը, և տեսնելով եղբորը յուր մոտ՝ հարցրեց.

—Քանի ժամն է:

—Երկրորդը, — պատասխանեց մեծ եղբայրը:

—Դու դեռ չե՞ս քնել... գնա՛, քնի՛ր, եղբայր, եթե դու էլ հիվանդանաս, ո՞վ կնայե մեզ վրա...

—Իմ քունս չէ գալիս, միայն դու ասա՛, ինչպե՞ս զգում ես այժմ քեզ:

—Ես լավ եմ... դու գնա՛ քնի՛ր:

Երիտասարդը վեր կացավ հիվանդի մոտեն, մոտեցավ դիվանին և առանց հանվելու, ձեռքը ծնոտին դնելով՝ պառկեցավ նրա վրա: Քունը, անբախտների միակ մխիթարությունը, վաղուց հեռացել էր նրա աչքերից: Նա նույն բույրին ընկղմված էր դառն մտածությունների մեջ... Նա ցավակցությամբ սրտի լսում էր եղբոր ծանր հոգվոց հանելը, որ հեռու հայրենի օջախից, հեռու ծնողաց քնքուշ հոգատարությունից տանջվում էր հիվանդության մեջ:

Բ

Առավուտյան երիտասարդը, երկար սպասելով, երբ նշանակյալ ժամուն բժիշկը չեկավ, կամենում էր գնալ նրան կանչելու: Կրտսեր եղբայրը ասաց նրան.

— Իմ գրասեղանի արկղում դու կգտնես մի քանի տասնյակ ռուբլի, որոնք ես հավաքել էի այն կոպեկներից, որ շատ անգամ տալիս էիր ինձ մխսելու: Ես միտք ունեի նոցանով նոր տարվա համար ինձ հագուստներ կարել տալ, բայց գուցե էլ չպիտի հագնեմ... առ այն փողերը, քեզ հարկավոր կլինին...

Երիտասարդը, չդիպչելով նրա սեփականությանը՝ տխուր զգացմունքով դուրս գնաց տանից: Նա գտավ բժշկին մի այլ հիվանդի մոտ, և մտածելով, որ նրա ուշանալու պատճառը այն պիտի լիներ, որ կանխիկ չվճարեց այցելության համար՝ սովեց նրան յուր մոտ գտնված վերջին տասը ռուբլիանոց թղթադրամը և հրավիրեց եղբոր մոտ: Այնտեղ արդեն եկած էր և մի հայ բժիշկ երիտասարդի ծանոթներից, որ շարունակ այցելություն էր գործում հիվանդին:

Երկու բժիշկները, միասին մտածելով, խորհուրդ տվին երիտասարդին՝ յուր եղբորը տանել հիվանդանոց, որովհետև նրա բնակարանի անհարմարությունը թույլ չէր տալիս մի քանի բժշկական հնարներ գործ դնել, որք անհրաժեշտ պետք էին հիվանդին:

— Բայց կարելի՞ է վստահանալ, որ հիվանդանոցում հոգ կտանեն իմ եղբոր վրա, որպես հարկն էր, — հարցրեց երիտասարդը, դառնալով դեպի բժիշկները:

— Անտարակույս, անտարակույս, — ասացին միաձայն բժիշկները. — այս քաղաքի հիվանդանոցը շատ կանոնավոր ձևով կազմակերպված է:

— Իսկ ի՞նչ միջոցներով պետք է տանել:

— Հարկավոր է միայն ոստիկանության կառավարությանը դիմել. այնտեղ ձեզ կտան թուղթ, որով կընդունվի ձեր եղբայրը հիվանդանոցում: Բհարկե դուք կանխիկ պիտի վճարեք պատկանյալ մի ամսվա արծաթը:

Երիտասարդը համոզվեցավ, բժիշկները հեռացան:

Գ

Մինչ երիտասարդը գնացել էր ոստիկանության կառավարությունից հրաման առնելու հիվանդի մոտ ներս մտավ մի իտալացի պատանի, որոնց տան մեջ բնակվում էին երկու եղբայրները.

— Մայրս ուղարկել է քեզ բոլլիոն, — ասաց պատանին, մոտեցնելով հիվանդին մի գավաթ. — խմիր փոքր-ինչ, քանի օր է դու ոչինչ չես կերած:

Իտալացի պատանու մայրը, որ մի երաժշտի կին էր՝ այդ առաքինին միայն էր, որ խնամք էր տանում պանդուխտ հիվանդի պիտույքներին:

Բայց հիվանդը հրաժարվեցավ խմելուց. — Շնորհակալ եմ, ասաց, քո մայրը այնքան բարի է, չէ մոռանում ինձ... նա իմանում է, որ ես այստեղ մայր չունիմ...

—Դե՛, խմի՛ր մի փոքր, դա ուժ կտա քեզ, — ստիպում էր պատանի իտալացին:

—Չեմ կարող, Բիկո, միայն դու ասա՛, ի՞նչ ասացին բժիշկները:

—Նրանք խորհուրդ տվին, որ եղբայրդ քեզ հիվանդանոց տանե:

Սարսափեցավ խեղճ հիվանդը այդ խոսքը լսելով:

—Հիվանդանոցում ավելի շուտ կառողջանաս դու, — քաջալերում էր հիվանդին իտալացի պատանին:

—Չէ՛, Բիկո, ես գիտեմ, որ այնտեղից կրկին չպիտի դառնամ... իմ ընկերներից էլ մինը տարան հիվանդանոց, նա էլ ինձ պես դարի՛ք տղա էր, քանի ամսից հետո նրա խեղճ հայրը եկավ, մեռած որդու մարմինն էլ չգտավ...

—Ինչպե՞ս չգտավ:

—Ասում են՝ այնտեղ կտրատում են մեռելներին և ածում են ո՛վ գիտե որտե՛ղ...

—Թե վախենում ես՝ մի՛ գնա:

—Շատ եմ վախենում, Բիկո, բայց էլի կգնամ... եղբայրս շատ է մաշվում իմ պատճառով... նա ամբողջ գիշերներ չէ քնում... վախենում եմ նա էլ հիվանդանա...

Դեկտեմբերի տասներեքին պատանին տարվեցավ հիվանդանոց:

Դ

Հենց միևնույն ավուր կես-գիշերին հիվանդը, սաստիկ լուծողական ընդունելով՝ ստիպված էր շուտ-շուտ յուր մահճակալից հեռանար: Մի կողմից նրա անձնական տկարությունը, մյուս կողմից՝ լուծողականի թուլացուցիչ ազդեցությունը մինչ այն աստիճան ուժաթափ էին արել նրան, որ խղճալին մի անգամ վերադառնալու միջոցին այլևս չկարողացավ յուր մահճակալին հասնել, և վեր ընկավ ճանապարհին: Երկար այնպես ընկած էր նա սառն հատակի վրա, երբ նորա դրացի մի հայ պատանի հիվանդ, տեսնելով նրան, գնաց վեր բարձրացրեց անխնամ ընկերին, բերեց, պառկեցուց յուր տեղում:

Հիվանդը, մի փոքր ուշի գալով, ասաց յուր դրացուն.

—Մի՞ թե այստեղ չկան սպասավորներ:

—Կան մի քանի արբեցողներ, գուցե հիմա խմած և քնած լինեն, — պատասխանեց նրան ընկերը:

—Բժիշկներն ասացին եղբորս, թե այստեղ լավ են նայում...

— Ահա՛, այդպես, հիվանդները օգնում են հիվանդներին...

Պատանին լռեց և ոչինչ չխոսեց:

Քանի ընկած էր հետո պանդուխտ հիվանդի դրությունը ավելի վատ էր: Նա ձայն տվավ յուր դրացի հիվանդին, որի անունը արդեն սովորած էր.

— Մարտիրոս, ես խիստ վատ եմ զգում ինձ:

— Ի՞նչ անեմ, եղբայր, ես էլ քեզ նման մի հիվանդ եմ, — ասաց մյուսը:

— Գիտեմ... միայն աղաչում եմ քեզ լսի՛ր, մի քանի խոսքեր, որ քեզ պիտի ասեմ:

— Դե՛, ասա՛:

— Ես այս քաղաքում դարիք տղա եմ, ուրիշ ազգական չունիմ, բայց ունիմ մի եղբայր, գիտեմ, նա առավոտյան այստեղ կգա և ես չեմ կարողանալու նրա հետ խոսել... Նա ինձ մեռած կգտնե... դու ասա՛ նրան, որ մորս չգրե իմ մահը, նա շատ էր սիրում ինձ, թող լաց չլինի իմ մասին... ասա՛ եղբորս, վարժարանում դասընկերներիս մինի՛՝ Ն...յանի մոտ ունեմ մի քանի գրքեր, մինը ֆրանսերեն, մինը ռուսերեն և մյուսը հայերեն, ասա՛, այդ գրքերը նրան թողնե, որովհետև այդ տղան շատ է պարապել ինձ հետ... ասա՛, մանդրուք ծախող Խեչոյին պարտական եմ քսան կոպեկ, որից ես թուղթ էի առել, ասա՛, այն պարտքը, վճարե...

Եվ այլ մի քանի այդպիսի խոսքեր ասելուց հետո, հիվանդը կատարեց յուր կտակը և հավիտյան փակեց յուր աչքերը...

Ե

Մյուս ավուր առավոտը, մինչ մեռնողի մարմինը կտրատում էին անատոմիկական կաբինետում, եղբայրը հիվանդանոց եկավ նրան տեսնելու: Նա մոտեցավ դռնապանին, հայտնեց հիվանդի անունը, ազգանունը և յուր ցանկությունը, որ կամենում է նրան տեսնել:

— Ներեցե՛ք, պարոն, չէ կարելի, որովհետև այսօր թույլ տված չէ հիվանդներին այցելություն անել,
— պատասխանեց դռնապանը պաշտոնական ձևով:

— Այդ ի՞նչ պատիժ է, — ասաց երիտասարդը վրդովվելով, — ես չե՞մ կարող տեսնել հիվանդ եղբորս:

— Այո՛, պարոն, դուք կարող եք տեսնել նրան միայն կյուրակե օրերը, — կրկնեց դռնապանը ավելի սառնությամբ:

— Մինչև կյուրակեն դեռ երեք օր կա, գոնյա՛ տվեք ինձ մի լուր նրա մասին:

Դռնապանը մոտեցավ բժշկի օգնականին, խոսեց նորա հետ և դառնալով հայտնեց երիտասարդին, թե նրա եղբայրը այժմ շատ լավ է:

Մի փոքր մխիթարվելով այդ խոսքերից՝ երիտասարդը դարձավ տուն և մեծ անհամբերությամբ սպասում էր կյուրակե օրվանը:

Եկավ բոթաբեր կյուրակեն:

Թեև մինչև այն օրը երիտասարդը ոչինչ լուր չունեի եղբոր մասին, այսուամենայնիվ նա խիստ ուրախ էր, որ կարող էր տեսնել նորան: Նա վեր առնելով յուր հետ հիվանդի ընկեր իտալացի Բիկոյին, կառք նստեց և դիմեց հիվանդանոց: Ճանապարհին նրանք մտան մի խանութ, գնեցին զանազան շաքարեղեններ, որ տանին հիվանդի համար:

Կես ժամից հետո նոքա հասան հիվանդանոցը: Դռնապանը, թեև այն օր չարգելեց նոցա մուտքը՝ այնուամենայնիվ դիմեցին նրան, գիտենալու, թե ո՞ր սենյակումն էր գտնվում հիվանդը: Դռնապանը այդ մասին չկարողացավ ոչինչ տեղեկություն տալ նրանց: Նրանք դիմեցին հիվանդանոցի կառավարչին: Նա քրքրելով գրքերը՝ դարձյալ ոչինչ տեղեկություն չկարողացավ տալ:

Երիտասարդը անհամբեր դրության մեջ էր: Կարծես ոչ ոք տեղեկություն չունեի նրա մասին:

— Դուք չգիտե՞ք, թե որ սենյակումն է գտնվում իմ եղբայրը, — հարցրեց նա կառավարչին:

— Միթե հե՞ջտ է գիտենալ, այնքան շատ են հիվանդները, — խոսեց կառավարիչը հորանջելով:

Երիտասարդի համբերությունը հատավ:

— Այդ ի՞նչ սարսափելի կառավարություն է... — կոչեց նա:

Կառավարիչը սկսավ տեղեկանալ հիվանդի մասին բժիշկների օգնականներից:

— Ո՞ր հիվանդի մասին եք հարցնում, պարոն, — խոսեց մի լղար ֆելշեր:

— Իմ եղբոր, Ա... Մ...յանի մասին, — պատասխանեց երիտասարդը զայրացած կերպով:

— Հա, Ա... Մ...յանին կամենում եք դուք տեսնել, — կրկնեց ֆելշերը խորհրդական ձայնով: — Գնանք պարոն, ձեզ ցույց կտամ նրան:

Երիտասարդը մի փոքր հանգստացավ և ուրախությամբ սկսավ դիմել ֆելշերի ետևից, որ տանում էր նրան մի ստորերկրյա ճանապարհով: Բայց այն խոնավ և սառն գալերեաները, որտեղից հոսվում էր մահաբեր արտաշնչություն՝ մյուս անգամ դող ձգեցին նրա սրտի մեջ, մինչև ֆելշերը ներս տարավ նորան մի սենյակ, ուր կարգով դրված էին մի քանի դագաղներ:

Երիտասարդը սարսափեցավ:

— Որոնեցե՛ք, պարոն, դոցա մեջ կգտնե՞ք ձեր եղբորը, — ասաց նա դժոխային սառնասրտությամբ:

Երիտասարդը գրկեց մի գեղեցիկ դիակ, որ որպես գերանդու բերնից հնձված մի շուշան, այլանդակված էր խիրուրգի անգութ դանակից...

— Սպանդանո՛ց է այստեղ, և ոչ հիվանդանոց... — հառաչեց խղճալին, և նրա ձայնը կտրվեցավ:

— Փառք տուր աստծուն, պարոն, — ասաց մահու թագավորության սպասավորը. եթե մի քանի րոպե հետո գայիր, այդ դիկն էլ չէիր գտնելու դու: Բայց ես պահեցի նորան մտածելով, որ դա նշանավոր ոմն պիտի լինի... իհարկե, պարոն, դուք կշնորհե՞ք ինձ մի բան օղի խմելու...

Երիտասարդը չլսեց այդ խոսքերը: Նա ուշաթափ ընկած էր եղբոր դիակի վերա...

ԱԿՆ ԸՆԴ ԱԿԱՆ

Ա

Ամառային գեղեցիկ երեկոներից մինն էր:

Մի հոյակապ երեքհարկանի տան վերին սենյակներից մինի մեջ, եվրոպական փառավոր կիսաթախտի վրա, ծանր նստած էր Շնիգելենց Բաստամ Մարտինիչը:

Դա մի մարդ էր քառասուն տարեկան, միջակ հասակով, ուռած փորով, կոլորված յուր չուխայի մեջ, ձևացնում էր մի կլորիկ գունդ, որ ավելի նման էր գինետների տճկորներին, քան թե ադամորդու:

Նրա աղյուսագույն կարմիր դեմքը, խուզած ընչացքը, խնամքով ածելած ուռած թշերը միախառնվելով հաստ շլնքի հետ, կազմում էին վրացու փլած պարկ:

Նրանցից հեռու, թանկագին բազկաթոռի վրա նստած էր մի մանկահասակ տիկին, ոտքից ցզուխ հագնված փառավոր հագուստներով: Նրա գեղեցիկ, նույն րոպեին գունատված դեմքը, խիստ տխուր էր, նրա սևորակ աչքերում նկարված էր խորին տհաճություն, բորբոքված ներքին վրդովմունքով:

— Անան ջան, քու հոգուն մատաղ, — ասաց Բաստամ Մարտինիչը. — Վաստն մի դարիբ-մունդրեկ տղա է, միր քաղքումը օչով օքմին չունե, էսքան տարի դուքնումս պահիլ իմ նրան, մինձացրիլ իմ, հիմի նուր խելքը բան է կտրում, առուտուրը մի քիչ սորվիլ է, ինձ պետքն է գալիս... Ամա դու ասում իս, վուր նրան դուրս անիմ, Անան ջան, հիմի վո՞ւնց կուլի վուր նրան դուրս անիմ: Մի քանի տարի էլ թո՞ղ մնա, խելոք տղա է, ավելի բան կու սորվի, իժում թե միզմեն դուրս էլ գնա, իրա համա կանա մի դուքան սարքի, սակութար առուտուր անի, մի կտոր հացի տեր դառնա: Էն վուխտը գիտի՞ս միզ համա վո րքան պարծանք է, երբ կոսին, Բաստամ Մարտինիչի հասցրած տղեն է...

Գեղեցիկ տիկինը, թեև համբերությամբ լսեց յուր ամուսնու խոսքերը, այսուամենայնիվ նրանք խիստ վատ տպավորություն ունեցան յուր սրտի վրա: Նա դարձավ դեպի Բաստամ Մարտինիչը, ասելով՝

— Ա՛ մարդ, գժվիլ ի՞նչ, թե խիլքդ կորցրիլ իս, էդ ինչէ՞ր իս խոսում: Գանա դու մարդ չի՞նչ, գանա դու նամուս չունի՞ս... Ես գիտիմ վուր չունիս... (խոսքը փոխեց նա): Թե վուր դու նամուսով մարդ ըլէիր, խալխի էսքան բամբասանքը, էսքան թուք ու մուրը, վուր քիզ տալիս ին էն տղի խաթրու, քիզ կու խրատեին: Բայց մարդ չիս, դուն էլի լիս ամաչում, դուն էլի քու ծուռը ճամփով իս գնում...:

Այդ նախաստական խոսքերը, որոնք կատաղության չափ կարող էին բորբոքել մի այլ տղամարդու, կարծես թե չազդեցին Բաստամ Մարտինիչի քարացած սրտին, որովհետև նա վաղուց էր սովորել անամոթ կերպով յուր երեսին թուք ու մուր կրելը...: Միայն նա յուր սովորական կոշտությամբ դարձավ դեպի յուր տիրուհին, ասելով՝

— Գանա դու կարծում իս, ինչ վուր ասում ին ինձ համա էն տղի խաթրու, դիփ դուրթ ին ասո՞ւմ:

— Ի՞նչ բան կա աշխրքումս, վուր թաքուն մնա, — պատասխանեց տիկինը: — Գանա խալխն աչք չունեն՝, գանա խալխը խիլք չունեն: Գանա նրանք չին գիտո՞ւմ քու դուքնումը ի՛նչիր են ըլո՞ւմ... Ասինք թե դուն գժված իս մի խայտառակ սիրով, ու վուչինչ չիս հասկանում, մագրամ մե աստվածդ էլա միտդ բեր, մե փիքր արա, վուր դուն ջահիլ կնիկ ունիս...:

Եվ գեղեցիկ տիկինը չկարողացավ վերջացնել յուր խոսքը, արտասուքը խեղդեցին նրան, և մարգարտյա կաթիլներն սկսան գլորվել նրա սպիտակ թշերի վրա:

Կնոջ ողորմելի դեմքը երևի ճմլեց Բաստամ Մարտինիչի վայրենի սիրտը, և նա, բարձրանալով կիսաթախտից, մոտեցավ յուր ամուսնուն, բռնեց նրա ձեռքը, ասելով.

— Անան ջան, քու հոգուն մատաղ, մի՛ հավատա բամբասանքներին, դուն իս իմ սերը, դուն իս իմ հրեշտակը, էս քեզ սաղ աշխրքի հիդ չիմ փոխի:

Տիկինն ուշադրություն չդարձրեց այդ խոսքերին, որովհետև առաջին անգամը չէր, որ նա լսում էր յուր ամուսնուց այդպիսի բառեր:

Իսկ Բաստամ Մարտինիչը չոքեց նրա առջև և երեսը դարձնելով դեպի անկյունում դրած սուրբ տիրամոր պատկերը, ասաց.

— Տե՛ս, թե սուտ ըլիմ ասում, էս սուրբ աստվածածինն ինձ փչացնե, թե սուտ ըլիմ ասում, դժոխքի փայ դառնամ, սատանեքանց ճանկերումը քրքրվիմ, թե սուտ ըլիմ ասում, հոբ երանելի պես օրթունքի կերակուր դառնա իմ ջան ու ջիգարս... հավատա՛, Անան ջան, վուր էս քիզմե սավայի ուրիշ սեր չիմ գիտի...:

S. Աննայի սիրտը քնքուշ էր: Այդ սարսափելի երդումները լսելուց հետո նրա կասկածանքները փարատվեցան, և նրա սրտում այլևս ոչինչ երկբայություն չմնաց դեպի յուր ամուսնու հավատարմությունը:

Բ

S. Աննան էր մինը այն կանանցից, որի ամուսնությունը կարող է համարվել բախտավորություն յուր տղամարդուն:

Նա գեղեցիկ ամուսին էր. նա բարեսիրտ կենակից էր. նա խելացի տանտիկին էր:

Նրա ծնողքը, թեև մեծ հարսնաբաժինքով, այնուամենայնիվ տվին նրան Բաստամ Մարտինիչին, քառասնամյա փտած և մոլաբարո վաճառականին, միայն աչքի առաջ ունենալով, որ նա հարուստ էր, և նրա փողով իրանց աղջիկը կարող էր բախտավոր լինել:

Իրավ է, նրանք իրանց հաշվի մեջ սխալվեցան, այսուամենայնիվ այդ սխալմունքը նրանց զգալի չէր, թեև շատ, անգամ նրանք լսում էին իրանց դստեր գանգատները յուր տղամարդուց և շատ անգամ տեսնում էին նրա արտասուքը:

Նա ամբողջ երկու տարի էր ինչ պսակվել էր Բաստամ Մարտինիչի հետ, բայց տակավին ոչ մի երեխա չունեիր: Անզավակ մնալու ցավն ավելի ևս շատ էր տանջում նրան...:

Մի օր երեկոյան պահուն նա միայնակ նստած էր իրանց պատշգամբում և բարձրից տխուր կերպով նայում էր լայն փողոցից անցուդարձ անողների վրա: Ամեն մի առարկա, ամեն մի տեսարան, ներգործում էին նրա սրտին անախորժ տպավորություններ, զարթեցնում էին նրա մեջ դառն զգացմունքներ... Կարծես թե նա երբեք չէր հրապուրվում յուր շրջապատող երևույթներով...:

Հանկարծ երևան եղավ Բաստամ Մարտինիչը:

— Աննան ջան, — ասաց նա ուրախ դեմքով մոտենալով յոդ կնոջը. — Էս գիշեր լեսնի թրիատրումը, ասում ին, հեստի մի օյին պտիս սարքի, վուր զարմանալի. ասում ին, հրաշքնիր պտին նշանց տա, ու մի շար (օղապարիկ) պտին բաց թող տա, մեջումը մարդիկ նստոտած:

— Էդ վո՞ւնց կուլի, մաշ էն մարդիկը վիր չին ննգնի՞, — զարմանալով հարցրեց տիկինը:

— Աստված վուչ գիտի նրանց գլուխը. հեստի սատանի շտուկնիր ին մոգոնում, մարթ մնում է զարմացած. դրուստ աչքակապնիր ին էլի, — պատասխանեց Բաստամ Մարտինիչը:

— Մաշ մինք չպտինք գնա՞ :

— Վո՞ւնց չէ, մագրամ վուրքան ման էկա, չկարացի մի լոժա էի բոնի, դիփ բոնոտած ին:

— Մաշ վուչ մինն էլ չի մնացի՞ :

— Քիզ ասում իմ դիփ բոնոտած ին. մագրամ հիմի ճամփին միր կնքավուր Իսակ փալանիչը ռաստ էկավ, նա ասաց, թե իրա կնկան համա մի լոժա ունի բոնած, Էս խնդրեցի, վուր իրա տիղը քիզ տա, Էս նրա համա մի կրեսլի բիլեթ առա:

— Էդ Լավ էլի:

—Մաշ վատ է էլի՛, — կրկնեց Բաստամ Մարտինիչը ծիծաղելով. — դե՛ շուտ արա, Անան ջան, շորերդ հագի՛, թրիատրը սկսվում է ութը սհաթին, ջեր օխտն է, կես սհաթից հետո Իսակ փալանիչի կնիկը, Սոնան էստի գուքա, նրանց կարեթումը նստիս, կու գնաս:

—Մաշ դու չպտիս գա՞:

—Վո՞նց չիմ գա. քիզ մենակ խոմ չիմ թողնի. իս ինձ համա կրեսլա ունիմ առած: Դե՛, դուն գնա հագնվի , չուշանաս:

Տիկինը մտավ յուր զարդարանաց սենյակը, սկսավ հագնվել:

Բաստամ Մարտինիչը միայնակ անցուդարձ էր անում պատշգամբի վրա: Նրա վայրենի դեմքն արտահայտում էր ծայրահեղ գոհունակություն: Նա խոսում էր ինքն իրան. «համա լավ ըշտուկ սարքեցի հա՛ կնկա ծամերը էրգեն կուլի, խիլքը կարճ...: հիմի դրան ճանապար կու գցիմ Իսակ փալանիչի կնկա հիդ, էս կու մնամ տանը, նա էլ գուքա, ինչ քեփ կոնիմ է՛...»:

S. Աննան գուգված, զարդարված, յուղված և կոկված դուրս եկավ յուր սենյակից:

Նրա վայելչագեղ դեմքը նույն բոպեին հրաշալի էր:

Նույն միջոցին սանդուղքներից դեպի վեր էր բարձրանում մի մանկահասակ պատանի, փափուկ թշերով, տխլիկ սիրուն թուխ աչքերով և նուրբ հոնքերով: Նրա կարճիկ անտիկ, մորե արխալուղը և պճնաձև չուխան, եզերավորված ոսկի ժապավենով, ընծայում էին այդ գեղեցիկ պատանուն մի պճնասեր թավադի կերպարանք:

Պատանին մոտեցավ Բաստամ Մարտինիչին, երբ նա խոսում էր յուր կնոջ հետ:

Պատանու գայթակղիչ կերպարանքը կարծես դյութական ազդեցություն ունեցավ Բաստամ Մարտինիչի վրա, նա թողեց յուր կնոջն առանց ուշադրության և դարձավ դեպի պատանին.

—Վա՛, Վասո՛, վուրթի, դուքանը կողպեցի՞ր, — հարցրեց նա:

—Հրամանք իս, աղա, — պատասխանեց պատանին կարմրելով և տվավ նրան բալանիքները:

հանկարծ Բաստամ Մարտինիչի դռանը գոռալով կանգնեց մի կառք: Եվ մի քանի բոպեից հետո թրթռալով վեր վազեց մի լղարիկ, բայց գեղեցիկ հագնված տիկին:

— Դե, Անան ջան, շո՛ւտ արա, վուխտն անց է կենում, հիմի շարը կու թողնին: Ասաց նա շտապելով:

Դա Իսակ փալանիչի կինն էր:

— Էս նիմուտին, էս նիմուտին, Սոնա ջան, կաց մանտոս վեր առնիմ, — ասաց տ. Աննան և ներս վազեց յուր սենյակը:

Երբ նրանք պատրաստվեցան գնալու, պատանին մոտեցավ Բաստամ Մարտինիչին՝ ասելով.

—Աղա, Թաթուխովն ասաց, վուր ինչ կլի սհաթի ութը ինձ տանն սպասե, վուր ես գամ կանդրախտը բերիմ, խոսելու բան ունիմ:

—Դե՛, արի դու սատանի բանին մտիկ տու, — ասաց նա դառնալով դեպի յուր կինը և տ. Սոնան: — Թուրքը սուտ չի ասի խոմ. «Նազիլին շիրին իրընդե, կոսե, մլթոնի դեդի Ալլախ սախլասն» կոսե: (Խոսակցության քաղցր միջոցին մլթոնին ասաց՝ աստված օգնական):

—Նա էգուց գնում է՞, — հարցրեց Բաստամ Մարտինիչը պատանուց:

—Հրամանք իս, ա՛ դա, առավոտը օխտը սհաթին պիտի գնա, — պատասխանեց Վասուն:

—Հիմա ի՞նչ պտիս անի, — անվճռական կերպով խոսեց Բաստամ Մարտինիչը, դառնալով դեպի յուր կինը:

— Ինչ պտիս անի՞, — կրկնեց տ. Աննան, — ես առանց քեզ չիմ կանա գնա:

—Վո՞ւնց կուլի վուր քիզ մենակ թող տամ, — ասաց Բաստամ Մարտինիչը, — մագրամ ես էլ փիքը եմ անում, թե վուր են մարթուն չտեհնիմ, հինգ հարյուր թուման զարար ունիմ:

—Դե՛, Անան ջան, ես վո՞ւնց կուլի, վուր մարթիդ վնաս իս տալիս, — ասաց Սոնան, — մինք կու գնանք: Բաստամ Մարտինիչն էլ իժում գուքա:

— Ա՛յ լավ ասացիր, հա՛, — կոչեց Բաստամ Մարտինիչը, — քու խիլքը միզմեն լավ բան կտրից, հախ աստուծ. հիմի ջեր օխտի կեսն է. դուք գնացեք, չետվերտ սհաթ չի քաշի ես էլ գուքամ, մի հինգ միևուտ Թաթուխովի հիդ խոսելու ունիմ:

S. Աննան և տ. Սոնան նստելով կառք գնացին դեպի թատրոն:

Գ

Կառքը սահում էր Գոլովինսկի պրոսպեկտով. Սոնան շատախոսում էր, թե այն գիշեր ո՛ր պիսի զարմանալի բաներ պիտի տեսնեին, նա մին-մին ասում էր, թե ո՛ւմ կնկանը, ո՛ւմ աղջկանը այն գիշեր թատրոնում կտեսնեին: Բայց շատախոս Սոնայի խոսքերն ամենևին չգրավեցին գեղեցիկ Աննայի ուշադրությունը, նա նույն ժամուն բոլորովին լուռ էր. թվի թե մի ներքին հուզմունք վրդովում էր նրան...:

Կառքը կանգնեց թատրոնի դռան հանդեպ:

—Վա՛յ մե, — հանկարծ ասաց տ. Աննան, — ես մոռացա կողպել իմ կամոդը, նա բաց մնաց, հիմի միր բճեքը, քոճերը, կուզողնան իմ օսկին ու բրվիանտի իքմնիքը:

—Հիմի ի՞նչ պտիս անի, Անան, — հարցրեց Սոնան տխրելով:

—Ինչ պտիմ անի՞, խոմ չիմ կանա բաց թողնի, հիդ կեհամ տուն, կուկողպիմ ու էլի յիդ գուքամ:

—Էս վո՞ւնց կուլի:

—Վո՞ւնց պտի ըլի, Սոնա ջան, գենացվալե, խոմ չի ըլի վուր բաց մնա. էս նիմուտին էս յիդ կուգամ, ինչկլի դու բաղումը մի քիչ ման գուքաս:

—Մենակ վո՞ւնց պտիս գնա. թող մեր բճին դրկինք, գնա Բաստամ Մարտինիչին ասի:

—Չէ՛, Սոնա ջան, սեկրետնի բանիր ունիմ... ինքս պտի կողպիմ. ձիր բիճը թող նստի կողլի վրա՝ ինձ հիդ գա:

S. Աննան դարձավ դեպի տուն. իսկ Սոնան մտավ պարտեզը և զբոսնելով սպասում էր տ. Աննային:

Կասկածանքը... նախանձը... և ներքին տհաճությունը, որոնք նույն րոպեին խոռվում էին տ. Աննայի սիրտը, մինչ այն աստիճան վրդովել էին մանկահասակ տիկնոջը, որ նա ամենևին չնկատեց, թե ո՞րպես հասավ յուր տուն: Եղնիկի արագությամբ նա վեր վազեց սանդուղքներից և ուղիդ դիմեց դեպի ամուսնու սենյակը, ուր նույն ժամուն ճրագ էր վառվում: Նա մեղմիկ քայլերով մոտեցավ դռանը, ձեռքը տարավ սողնակին, տեսավ դուռը ներսից կողպած էր:

Նա դիմեց դեպի լուսամուտը, որի վարագույրը ներսից անզգուշությամբ բոլորովին ձգած չէր: Եվ նրա աչքի առջև երևան եղավ մի օտարոտի տեսարան... նա տեսավ, Բաստամ Մարտինիչը յուր հոգու ամենազվարճալի տրամադրության մեջ յուր զոգում գրկած ուներ պատանի Վասյին:

Տիկինն իսկույն երեսը շրջեց, այլևս չուզեց նրանց վրա նայել, նա դարձավ, յուր մտքի մեջ ասելով, — «Նա սարսափելի օրթումներով հավատացրեց ինձ... բայց խաբի՛ց... էս էլ կուտոնիմ նրամեն իմ վրեժը...»:

Բակումը նրան հանդիպեց Թինաթին աղախինը:

—Թաթուխովն էստի էլիլ է՞, — հարցրեց նրանից տիկինը վրացերեն լեզվով:

—Ո՛չ, — պատասխանեց իմերելուհին: Աղան հրամայեց ոչ ոքի չընդունել և ասել թատրոնումն են:

—Ես էլ հրամայում իմ օչովին չասիս, թե դուն ինձ տեսիլ իս, հասկացա՞ր:

—Այո՛, աղջիկ-պարոն, — պատասխանեց խոնարհ Թինաթինը:

Նա կրկին նստեց կառքը և դիմեց դեպի թատրոն:

Երրորդ գործողության խաղամիջոցին տ. Աննան տ. Սոնայի հետ զբոսնում էին թատրոնի պարտիզում, որ նույն ժամուն լուսավորված էր էլեկտրական կրակներով: Նրանց մոտեցավ մի նորահաս երիտասարդ, վայելչահասակ, շքով հագնված և քաղաքավարի. նրա շյապան,

ակնոցները, սև մորուքը և երկայն ստուղենտի մազերը ցուցանում էին, թե պարոնը նորավարս ուսանողներից է:

S. Մոնան ձեռքը տվավ նրան և բարովեց, որպես յուր նախածանոթին, այլև ծանոթացրեց երիտասարդը յուր ընկերուհու հետ: Պյոտր Իվանովիչ Ջուլֆիկարովի — այսպես էր նրա անունը, շնորհաշուք սեթևեթները յուր վրա դարձրեց մանկահասակ տիկինների ուշադրությունը: Մոդնի երիտասարդը ռուսերեն լեզվով ավելացրեց մի այսպիսի կոմպլիմենտ, դառնալով դեպի տ. Աննան.

— Ձեր տեսությունը, պատվելի տիկին, առանձին հաճություն է պատճառում ինձ:

— Շնորհակալ եմ ձեր բարի ուշադրության համար, — պատասխանեց տ. Աննան նույն լեզվով:

Խոսակցությունը նրանց մեջ տևեց երկար: Երիտասարդը մայրաքաղաքի ուսած ֆրագներով հրճվելու չափ հրապուրում էր տիկիններին: Հանդիսականների շշուկը, որոնք ամեն կողմից հավաքվեցան նայելու, թե որպես բաց էին թողնում փոքրիկ օդապարիկը, ընդհատեց նրանց մեջ դեռ նոր տաքացած քաղցր խոսակցությունը:

Օդապարիկը մի հասարակ օդապարիկ էր, որի նմանները շատ անգամ գիմնագիստները բաց են թողնում զվարճացնելու համար, թեև նրա շինողը խաբել էր հասարակությանը, թե միջումը մարդիկ պիտի վեր բարձրանան: Այսուամենայնիվ այդ բանն առիթ տվավ Ջուլֆիկարովին հայտնել յուր բոլոր սերտած բառերը ֆիզիկայից և քիմիայից՝ սկսյալ գիմնագիտական կուրսից մինչև համալսարանի դասերը...: Սակայն տիկինները ոչինչ չկարողանան հասկանալ:

Թեև տիկնայքը ոչինչ չհասկացան, բայց չկարողացան չերևակայել, որ այդքան իրանց անհասկանալի բառեր գիտցող պարոնն անպատճառ մի մեծ հանճար, մի մեծ գիտության տեր պիտի լիներ:

— Օդը, — ասաց երիտասարդը հայերեն լեզվով, — բաղկանում է մի քանի մասերից, թթվածնից, ածխածնից, ջրածնից և գազից: — Ածխածին կոչվածն այն է, ինչ որ դուք ասում եք գործլի, իսկ թթվածինը ձեզ կարծեմ հասկանալի կլինի, որովհետև թթու բառը դուք լավ եք հասկանում:

Բայց ջրածինը և գազը դեռ չմեկնած մեր բնագետը, տ. Մոնան ընդմիջեց նրա խոսքը դառնալով դեպի յուր ընկերուհին. — Լսում ի՞նչ, Աննան ջան, օդի մեջ գործլի էլ կա, թթու էլ ինչ դնում:

Գազի մասին ոչինչ չէր մեկնել երիտասարդը, որովհետև տիկիններն արդեն գիտեին, թե ինչ բան էր:

Զանգակը հնչեց, և նրանք շտապեցին դեպի թատրոն:

Բայց տ. Աննան անլսելի ձայնով շշուջաց երիտասարդի ականջին մի այսպիսի խոսք. «Դուք ամեն օր ցերեկները կարող եք ինձ տանը գտնել...»:

Գ

Անցավ ամբողջ մի ամիս:

Վերջին տեսարանը՝ Բաստամ Մարտինիչի սենյակում մինչ այն աստիճան վատ տպավորություն ունեցավ տ. Աննայի սրտին, որ նրա բոլոր հավատարմությունը կորավ դեպի յուր ամուսինը:

Այդ պարզ, անխարդախ կինը, որ այնքան անկեղծությամբ կապված էր յուր հասակին հակասական մի ծերունի էակի հետ, սկսավ զզվանքով նայել նրա վրա, սկսավ ատել նրան:

Վայելչագեղ երիտասարդը, Պյոտր Ջուլֆիկարովն արդեն շուտ շուտ երթնեկություն էր սկսել Շնիգելենց տուն: Բաստամ Մարտինիչի պարապմունքը և նրա բացակայությունը յուր տանից, որ ստիպում էր նրան առավոտյան ութ ժամին յուր խանութը գնալ և մնալ այնտեղ մինչև երեկոյան ինը ժամը, հնար էին տալիս երիտասարդին շատ անգամ ամբողջ ցերեկն անցուցանել գեղեցիկ Աննայի մոտ, և այդպիսով Ջուլֆիկարովի հարաբերությունները՝ դեպի բարոյական անկման գլորվող տիկինը օրեցօր դառնում էին մերձավորական:

Մի օր ճաշից հետո, հինգ ժամին, տ. Աննան ուղարկեց յուր բոլոր ծառաները և աղախինները տանից դուրս՝ ամեն մինին մի գործով: Տանը մնաց միայն մի փոքրավոր, Կոտե անունով:

S. Աննան յուր սենյակում միայնակ նստած կարծես սպասում էր մեկին:

Հանկարծ հայտնվեցավ Ջուլֆիկարովը:

— Ներողություն, Աննա Բաստամովնա, — ասաց նա ռուսերեն լեզվով, բարեկամաբար մոտենալով տիկնոջը, — ես խոստացել էի քեզ մոտ լինել հինգի կեսին, ավստ՛ ու, կես ժամ ուշացա:

— Այդ ոչինչ, ես ուրախ եմ, որ դու վերջապես եկար, — պատասխանեց տիկինը քաղցր ժպիտով:

— Մի՞թե իմ գալուստն այդքան ցանկալի էր քեզ, — ասաց երիտասարդը տիկնոջ սպիտակ ձեռքը հպցնելով յուր շրթունքին:

— Մի՞թե դու չգիտես այդ...:

— Ես գիտեմ, իմ նազելի, ես գիտեմ... ինչպե՞ս կարելի է չգիտենալ...:

Նրանք նստեցին կիսաթախտի վրա՝ միմյանց շատ մոտ: Երիտասարդը յուր ձեռքում ուներ տիկնոջ փոքրիկ ձեռքը:

— Որպիսի՛ գեղեցիկ ձեռք ունես, Անիչկա. իմ ցանկությունս գալիս է, մի խոսքով ուտել նրան, — ասաց երիտասարդը ծիծաղելով:

— Ա՛խ, ի՛նչ անհագն ես դու, Պյոտր, — պատասխանեց գեղեցիկ տիկինը: — Եթե ես հայտնեմ քեզ, որ մեր տանը այժմ ոչ ոք չկա, դու կցանկանայիր ինձ բոլորովին ուտել:

— Ուրեմն մեզ չեն արգելի:

— Այո՛ :

Երիտասարդը չկարողացավ զսպել յուր հրճվանքը, գրկեց նրան:

— Սպասի՛ր, Պյոտր, ի՞նչ անհամբեր ես դու, — ասաց տ. Աննան և թողնելով Ջուլֆիկարովին յուր սենյակում, դուրս եկավ դահլիճը:

Նա քաշեց զանգակը և շուտով հայտնվեցավ փոքրիկ Կոտեն:

— Ա՛ն այս նամակը, — ասաց նա վրացերեն լեզվով, — և շուտ հասցրու աղային:

Էռքրավորը ծտի պես թռավ: Տիկինը դարձավ դեպի յուր իդեալը և ներսից կողպեց դուռը:

Քառորդ ժամից հետո Կոտեն տվավ Բաստամ Մարտինիչին յուր տիկնոջ նամակը, նրա մեջ գրված էր մի լակոնական տող միայն.

«.ս սաստիկ հիվանդ եմ, շտապեցե՛ք ինձ մոտ»:

Կարդալով նամակը Բաստամ Մարտինիչը թողեց խանութը և վազեց դեպի տուն:

Նա հասնելով տուն, շտապեց կնոջ սենյակը, բայց նրա սենյակի դուռը փակ էր: Մի բռպեում նա շրջեց բոլոր սենյակները:

Նրան հանդիպեց փոքրիկ Կոտեն:

— Ո՞ւր է աղջիկ-պարոնը, — հարցրեց նրանից:

— Յուր սենյակումն է, ա՛ղա, — պատասխանեց փոքրավորը. — լուսամուտը զարկեցեք, կարելի է քնած լինի:

Բաստամ Մարտինիչը վազեց դեպի լուսամուտը, ներս նայեց և նրա աչքի առջև ներկայացավ մի կարիկատուրային պատկեր, Ջուլֆիկարովը և յուր սիրուհին, գրկախառնված, գտնվում էին սիրո ծայրահեղ հոգեզմայլության մեջ...:

Մի քանի բռպե Բաստամ Մարտինիչն անմռունչ նայում էր նրանց վրա, մինչև տ. Աննան ներսից լուսամուտը բանալով, ասաց նրան վրացերեն լեզվով. — «Ես արդեն իմ վրեժն առա քեզմեն... Էս դասը քեզմեն սովորելով... Ակն ընդ ական»:

ԹԱԹՈՄՆԵՐ

Ա

Արշալույսը դեռ նոր սկսել էր շառագունել:

Աշնան գեղեցիկ առավոտներից մինն էր: Թիֆլիսի գերմանական գաղթաշենքից դուրս մեծ ճանապարհի վրա, կարգով շարված էին մի քանի ֆայտոններ և մի կողմում կանգնած էր ուղևորի կառքը: Հայր, մայր, քույր, եղբայր և ազգականներ, լի բարենպաստակ հույսերով, ճանապարհ էին դնում պատանի Միշային դեպի Մոսկվա, որը ավարտելով տեղային գիմնազիտնում, դիմում էր դեպի մայրաքաղաքը բարձր ուսում ստանալու: Բոլորի դեմքերի վրա փայլում էր ուրախություն, բաժակները դատարկվում էին և ամեն մինը բարեմաղթում էր ուղևորին բախտ և հաջողություն: — Շուտ արեք, աղա՛, — շտապեցնում էր կառավարը, պղնձի նման կարմիր դեմքով, չնայելով որ նա ստացել էր մի քանի բաժակ արաղ համբերելու համար:

Պատանին համբուվեցավ բոլորի հետ և պատրաստվում էր նստել կառքը: Նրան մոտեցավ հայրը լի ծնողական զգացմունքով:

— Աշխատի՛ր, Միշա ջան, լավ սորվե, որ մարդ դառնաս... — կարդում էր նա յուր վերջին խրատը:

Պատանին բազմախորհուրդ կերպով ժպտաց, այդ ժպիտի մեջ արտահայտվում էր մանկական եռանդի բոլոր ինքնավստահ հաստատամտությունը դեպի հառաջադիմություն:

Նա մոտեցավ մորը:

— Շարֆդ լավ կապիր, բաշլիկդ ծածկե, կմրսես, Միշա ջան, — ասաց մայրը դողդոջուն ձայնով, և արտասուքը մանրիկ կաթիլներով ցայտեց նրա բազմահոգ աչքերից:

— Տե՛ս, չմոռանաս, Միշա ջան, — ասում էր քույրը, մի գեղեցիկ նորավարտ օրիորդ: — Շուտ-շուտ նամակ գրե՛, չմոռանաս...

— Ինձ համար իկրուսկի բեր, — ասաց փոքրիկ եղբայրը, Միշան այդ բոլոր պատվերներին պատասխանում էր միայն գլխի շարժումով և երեխայական անմեղ ժպիտով: Նրա սիրտը հուզված էր, նա հրապուրված էր յուր ապագա հույսերի երագներով...

Վերջապես պատանին նստեց կառքը: Նրա մոտ տեղավորվեցավ մի հաստիկ հայ վաճառական, որ նույնպես Մոսկվա էր գնում յուր գործերի համար: Կառքը շարժվեցավ:

— Մնաք բարով, դեղի ջան, մամի ջան, մնաք բարով Ելեն ջան, Նիկոլ ջան... — ձայն տվեց պատանին:

Կառքը բավականին հեռացավ: Մայրը տակավին չէր դադարում հետևից կանչել, — Օսե՛փ, Օսե՛փ, մուղայիթ կաց Միշայիս, քնած ժամանակը ծածկի՛ր, չթողնես որ մրսի... Միշա ջան, շարֆդ լավ կապիր...

Հաստիկ վաճառականը շարժեց գլխով: Սրընթաց կառքը կորավ փոշու: ամպերի մեջ...

Բ

Անցավ երեք տարի:

Գարնան թարմ և հովասուն առավոտներից մինն էր:

Մոսկվայի Տվերսկի փողոցի Շարլուկինի նոմերների մինի մեջ պատի ժամացույցը զարկեց տասն և երկու ժամը: Մահճակալի վրա կիսաբաց պառկած էր մի նորահաս պատանի հոգնած և նվազած դեմքով: Կարծես թե յուր գիշերվա անքնությունը կամենում էր նա լրացնել ցերեկվա հանգստությունով: Սեղանի վրա թշուր էր սամովարը: Մի ռուս օրիորդ, սպիտակ, որպես ձյուն, բավականին քնքուշ, բայց գունաթափ դեմքով, շեկ մազերով, պարզ կապտագույն աչիկներով, հոգս էր տանում թեյի պատրաստությանը: Նա երբեմն յուր լի զգացմունքով քաղցրիկ հայացքը դարձնում էր քնած պատանու վրա, ժպտում էր, թովում էր և կրկին դառնում էր դեպի յուր գործը: Նա այնպես հանդարտ և այնպես զգույշ էր շարժվում, որպես մի թեթև հրեշտակ, կարծես յուր դեռ նոր զարգացած կուրծքի ջերմ շնչառությամբն անգամ չէր կամենում վրդովել քնողի հանգստությունը:

Սենյակի մեջ մի քանի աթոռներ անկանոն կերպով ընկած էին այս և այն անկյուններում: Պատուհանի հանդեպ կանգնած էր գրասեղանը, որի վրա դրած էին մի քանի տետրակներ, դեղնած մոտած, փոշիներում թաթախված, երևում էր, երկար ամիսներով ուսանողի ձեռքը չէր դիպել նրանց: Այնտեղ կային և մի քանի հատորներ Դոբրոյուբովի, Տուրգենևի, Չերնիշևսկու և այլ ռուս հեղինակների ռոմաններից, որոնցից շատերը դեռ կտրված չէին: Գրասեղանի վրա երևում էր և մի կաղամար, որի մեջ մելանը վաղուց ցամաքել էր: Անբախտ ճանճերի չորացած կմախքները միայն, որոնք մի ժամանակ անզգուշությունից ընկել խեղդվել էին սև հեղուկի մեջ, ձևացնում էին այնտեղ այդ չար միջատների տխուր դամբարանը: Գրասեղանի վրա ընկած էր և մի քրքրված ալբոմ, որի մեջ գետեղված էին Գյոթեի, Շիլլերի, Շեքսպիրի և այլ մեծ մարդերի պատկերներ խառն գեղեցիկ աղջիկների պատկերների հետ, սկսյալ իրանց սիրունությունով երևելի դերասանուհիներից մինչև հաստաթշիկ բելոշվեյկաները, որոնք բախտ էին ունեցել այցելություն գործել այդ կացարանին, որոնց մեջ վերջին տեղը բռնում էր Նատաշայի պատկերը, — այդպես էր կոչվում օրիորդը, որ նույն ժամուն գտնվում էր պատանու սենյակում:

Բացի վերոհիշյալ պարագայքը, գրասեղանի վրա քարշ էր ընկած կանացի յուբկա, որ պատկանում էր նույն օրիորդին, իսկ պատուհանում դրած էր լարերը կտրած մի ջուրթակ: Ահա այդ բոլորը կացուցանում էին այդ աղքատիկ, և միննույն ժամանակ կիսաբանաստեղծական սենյակի զարդարանքը: — Դա մի ուսանողի կացարան էր, մի ուսանողի, որին ծնողքը երեք տարի առաջ այնպես քնքշությամբ ճանապարհ դրին դեպի Մոսկվա:

Միքայել Բաքոսյանը. — այդպես էր նրա անունը — գալով Մոսկվա, առաջին տարին բնակվեց մի պաշտոնից հրաժարված պրոֆեսորի տանը թե՛ լավ պատրաստվելու և թե՛ նրանից օգտվելու մտքով: Պարոն պրոֆեսորը, որ մի բարեսիրտ ծերունի էր, ազատ ժամերում մեծ բավականությամբ պարապում էր նրա հետ: Այնտեղ Բաքոսյանը շուտով կապվեցավ ծերունու դստեր հետ, որ ուներ մի առանձին սեր դեպի սև աչքերն և թուխ մազերը: Նրանց սերը վերջացավ նրանով, որ Բաքոսյանը իսպառ ձգեց պրոֆեսորի տունը, թողնելով խեղճ օրիորդի սրտում մի դառն զգվանք, թե բոլոր կովկասցիները անխիղճ են...

Մտնելով համալսարան, Բաքոսյանը գտավ հայ ուսանողների մի մեծ շրջան, որոնք բոլորը սիրում էին նրան, սիրում էին, որովհետև Բաքոսյանը հարուստ էր, ստանում էր հորից առատ արծաթ և շատ անգամ հյուրասիրում էր ընկերներին ռոմի պունջով և ֆրանսիական երջիկներով:

Նատաշան, որպես երևում էր, այն առավոտ շտապում էր, նրա անհանգստությունը հասնում էր մինչև անհամբերության:

Բաքոյանը դեռ քնած էր. զարթեցնել նրան օրիորդը չէր համարձակվում, որովհետև գիտեր, որ ամբողջ գիշերը չէր քնած: Իսկ սպասել նրան չէր կարող, որովհետև նա պիտի գնար յուր մադամի խանութը կար կարելու:

Վերջապես նա վճռեց, առանց մնաք բարով ասելու, գնալ յուր գործին, զգույշ քայլերով մոտեցավ դռանը, կանգնեց, մտածեց և մի միտք կրկին ետ դարձրեց նրան: Նա ոտքի մատիկների վրա ուշիկ-ուշիկ մոտեցավ մահճակալին: Նրա նուրբ շրթունքը շոշափեցին պատանու թշերը, և առանց ձայն հանելու ետ քաշվեցավ, կամենում էր հեռանալ, բայց յուր հոգեկան խռովության մեջ, հանկարծ դիպավ բոլորակ սեղանիկին, որ դրած էր մահճակալի մոտ. սեղանը գլորվեցավ հատակի վրա, պատանին զարթնեց այդ անզգույշ դողումից:

— Այդ ի՞նչ է, — եղավ նրա առաջին խոսքը:

— Ա՛խ, ներե՛, Միխայել Արտեմիչ, ես անհանգիստ արեցի քեզ, — շառագունելով ձայն տվեց Նատաշան և մոտեցավ չոքեց մահճակալի առջևը, ինչպես մի հանցավոր աշակերտ:

Բաքոյանը ծույլ կերպով շարժվեցավ, մերկ թևքը նեցուկ տվեց ծանրացած գլխին և նրա պղտոր, նվազած աչքերը դարձան դեպի օրիորդը:

— Դու ուզում էիր գնա՞լ, — հարցրեց նրանից:

— Այո՛, Միխայել Արտեմիչ, — պատասխանեց օրիորդը քաղցրիկ ձայնով. — ես շատ ուշացա, արդեն տասներկու ժամն է, դու խո գիտես մադամը ի՞նչ պտուղ է...

— Մի փոքր ևս սպասի՛ր:

— Չե՛, Միխայել Արտեմիչ, մադամը կբարկանա...

— Ա՛խ, սատանան տանե այդ քո մադամին... — տհաճությամբ ձայն ավեց պատանին և կրկին գլուխը վեր թողեց բարձի վրա:

— Դու խո գիտես, Միխայել Արտեմիչ, որքա՞ն չար է նա...: Եթե մի քանի րոպե ուշանում ես, վարձից կտրում է, — պատասխանեց օրիորդը, յուր վարդագույն մատիկներով շոյելով պատանու գլուխը և ետ քաշելով նրա ուսանողական երկայն մազերը լայն ճակատից:

— Ես գիտեմ... Նատաշա: Ես գիտեմ... — կրկնեց նա դողդոջուն ձայնով, — որ դու այն անիծված ասեղից հեռանալ չես կարող: Բայց դու չգիտես, որ ես ուզում եմ միշտ ինձ մոտ լինես, միշտ քեզ վրա նայեմ, միշտ քեզանով ուրախանամ:

— Խո ես քեզ մենակ չեմ թողնում, — ասաց օրիորդը և անկեղծ ժպիտը խաղաց նրա շառագունած թշերի վրա:

—Չէ՛, այդ բավական չէ՛, ես կցանկանայի, որ դու մի բոպե անգամ ինձանից չհեռանայիր:

—Ես ինչպե՞ս թողնեմ մագազինը... — ասաց օրիորդը անվճռական ձայնով:

—Թո՛ղ, եթե սիրում ես ինձ:

—Սիրում եմ... — պատասխանեց օրիորդը և փոքրիկ գլուխը վեր թողեց պատանու նույն ժամին բացված կրծքի վրա:

Քառորդ ժամից հետո Նատաշան գլխին դրեց փոքրիկ հարդյա գլխարկը, զարդարված սպիտակ շուշաններով, առավ հովանին և թիթեռնիկի արագությամբ դուրս վազեց Բաքոյանի սենյակից, խոստանալով, որ այն օր կվերջացնե յուր բոլոր հաշիվը մադամի հետ:

Գ

Հեռանալով հայրենական տնից՝ երեք տարվա ընթացքում Բաքոյանը բավական փոխվել էր: Լիքը թշերի առողջ կարմրությունը տեղի էր տվել դալկացած գունատության: Պայծառ աչքերի կրակոտ փայլը նսեմացել էր: Նրա պատանեկան դեմքի թարմ և կենդանի զվարթությունը ստացել էր թախծալի, թմրած և հիվանդոտ արտահայտություն: Աշխատությունը չէր, որ այդքան մաշել էր նրան, նա ամիսը մի անգամ հազիվ էր գնում դասախոսություն լսելու և տանը խիստ սակավ էր պարապում: Միայն հորից ստացած առատ փողերը և մայրաքաղաքի կյանքի փոթորիկը մի բոպե հանգստություն չէին տալիս նրան...

Երբ Նատաշան հեռացավ, նրան կոչում էին Նատալիա Պավլովնա, Բաքոյանի կացարանին կից մի այլ սենյակում գիշերային անքնությունից զարթեցավ մի այլ հայ ուսանող, լղարիկ կազմվածքով, փոքրիկ հասակով և արյունով լիքը աչքերով, նա շապկի վրա հագավ ամառվա պալտոն, մոտեցավ բազկաթոռին և մարմինը ծուլորեն վեր թողեց նրա վրա, և երկու ձեռքով բռնելով աչքերը, խորասուզվեցավ ինչ-որ մտածությունների մեջ: Դա Գրիգոր Կապիկյանն էր, բավականին ընդունակ, բայց սաստիկ անաշխատասեր մի ֆիզիկոս: Պարոնը նույն գիշեր խաղի մեջ տանել էր տվել մինչև վերջին կոպեկը, իսկ առավոտյան շաքարի փող չունեք:

— Ա՛խ, սատանան տանե... — մերթժմերթ լսելի էր լինում նրա բերանից մի այդպիսի հուսահատական հառաչանք:

Հանկարծ նրա սենյակը մտավ մի այլ ուսանող, նույնպես հայ, բարձրահասակ, սև գանգուրներով զարդարված գլխով, ուրախ դեմքով, վառվռուն աչքերով:

Այդ երիտասարդը կոչվում է Սամվել Լաբլաբով:

—Թեյ ունե՞ս, Գրիշա, — հարցրեց նա, առանց ողջունելու:

—Ոչինչ չունեմ, — եղավ Կապիկյանի պատասխանը: — Բայց դո՛ւ, հարցրեց նորեկից:

—Իմ ջիբումն էլ մկներ են խաղում, — պատասխանեց Լաբլաբովը, ձեռքերը տրորելով և պտտվելով աջ ոտքի կրունկի վրա:

—Գնանք Բաքոսյանի մոտ, այնտեղ փորներս կտաքացնենք:

—Գնանք, — կրկնեց Կապիկյանը և վեր կացավ:

Նա երեսաբքիչը թրջեց, նրանով թառամած երեսը զովացրեց (այդ նրա լվացվելու ձևն էր), մազերը մատներով սանդղեց, և նույն գիշերվա շապիկով և նրա վրա հագած ամառվա պալտոյով, Լաբլաբովի հետ միասին դիմեցին Բաքոսյանի սենյակը: Այնտեղ նրանք գտան և մի քանի ուրիշ հայ ուսանողներ՝ Ռափայել Ջամալյանցին, մի կենդանի և աշխույժ դեմքով երիտասարդ, որի խարտյաշ մազերը, ճերմակ երեսը ավելի նմանություն էր բերում արևմտյան տիպերի: Այնտեղ էր և Եգիկյանը, յուր թթված երեսով, քիթը և ճակատը նախշված կարմիր պզուկներով: Այնտեղ էր և Նուլյանը, յուր կատվանման փոքրիկ երեսով, կարճահասակ և մկան աչքերի պես նեղ, փայլուն բիբերով:

— Քաղցածները հավաքվել են, — ասաց Լաբլաբովը յուր սովորական կատակով և այս անգամ երկու անգամ պտտվեցավ յուր աջ ոտքի կրունկի վրա: հետո նա սկսեց անցուդարձ անել սենյակի մեջ, կարծես մի բան որոնում էր: Բոլոր աթոռները բռնված լինելով, նա նստեց Բաքոսյանի քնաշորերի վրա:

Կապիկյանը ոչինչ չխոսեց, միայն թեթև կերպով ժպտաց, մի քանիսին ձեռք տվեց և նստեց Ջամալյանի մոտ:

—Ինչո՞վ կարող եմ հյուրասիրել ձեզ, — դարձավ Բաքոսյանը դեպի ընկերները:

—Կազդուրի՛չ և զովացուցի՛չ... — ձայն տվեցին ամեն կողմից: — Սաստիկ ջարդված ենք, պետք է ամրացնենք ուժերը:

Այդ սովորական խոսքերի իմաստը վաղուց ծանոթ լինելով Բաքոսյանին՝ նա զանգը քաշեց և ներս մտնող սպասավորին հրամայեց բերել արադ, երշիկ, պանիր և հաց նախաճաշիկի համար

Իսկ թեյի բաժակները Նատաշան մաքրել և պատրաստ դրել էր սամովարի մոտ, սեղանի վրա:

Ամեն մեկը յուր ձեռքով լցնում էր թեյ և մի ըռպեում խմում էր: Շուտով սեղանի վրա դրվեցավ կազդուրիչ և զովացուցիչ ըմպելի՛ն՝ արադը յուր պարագաներով:

Նրանք սկսեցին խմել և նախաճաշել: Արադի շիշը երրորդ անգամ ուղարկվեցավ գինետունը: Նրանց անընդհատ ծիւղելուց շուտով փոքրիկ սենյակը լցվեցավ թանձր միտով, այնպես որ մինը մյուսին հազիվ էր տեսնում: Երբ նրանք բավական տաքացրել էին իրանց ուղեղը, սկսվեցավ նրանց մեջ սաստիկ վիճաբանություն: Ամեն կողմից խոսում էին, մինը մյուսին ժամանակ չէր տալիս պատասխանելու: Կատարյալ բաբելոնյան խառնակություն էր: Միայն Բաքոսյանը բոլոր ժամանակ լուռ էր, և համարյա չէր լսում, թե ի՛նչ է խոսվում յուր շուրջը: Նա միայն մտածում էր յուր Նատաշայի վրա: Ուսանողներից երկուսը վիճում էին երկու դերասանուհիների մասին, որոնք այն ժամանակ մեծ ֆուրոր էին անում Մոսկվայի վրա: Լաբլաբովը վերադասում էր

Լեբեդևային, որպես երևելի կաքավող և գտնում էր նրա մեջ շատ ինչ բանաստեղծական և սքանչելի: Իսկ Եզիկյանը նրանցից գերադասում էր Պոզնյակովային, որպես տաղանդավոր դրամատիկական դերասանուհի:

Չնայելով, որ մի կաքավող օրիորդի և մի դրամատիկական դերասանուհու մեջ ոչինչ առանձին համեմատություն անել չէր կարելի այսուամենայնիվ վեճը տևեց շատ երկար: Մինչև մի այլ ուսանող՝ կարճիկ հասակով, մտահույզ դեմքով, որ բոլոր ժամանակը մի անկյունում, Բաքոսյանի չեմոդանի վրա լուռ նստած և ցուցամատը քթին դրած Օֆենբախի վրա էր մտածում՝ մեջ մտավ և ընդհատեց վիճաբանությունը:

— Պարոններ, ես այդ երկուսի մեջ էլ չեմ գտնում գեղարվեստական ճաշակ: Միայն Լեբեդևան լավ է նրանով, որ ունի լիքը սրունքներ և գեղեցիկ, փոքրիկ ոտիկներ, իսկ Պոզնյակովան՝ փառավոր ուսեր և անտիկային կուրծ, որ արժան է Կանովայի քերիչին:

Նրանք բոլոր ժամանակ խոսում էին ռուսերեն:

Աթթարյանի նկատողությունը — այդպես էր պարոնի անունը — չափից դուրս զայրացրեց թե Լաբլաբովին և թե Եզիկյանին: Նրանք միաձայն գոռացին.

— Դու հիմար ես, ոչինչ չես հասկանում... դու մեղանչում ես արվեստի սրբության դեմ:

— Այդ իմ կարծիքն է, — սառն կերպով պատասխանեց Աթթարյանը, և մատը քթին դնելով, աչքերը ձգեց դեպի առաստաղը և շարունակեց մտածել Օֆենբախի վրա:

Վիճաբանությունը անցավ ավելի ծանրակշիռ առարկաների: Կապիկյանը պաշտպանում էր քաղաքական ամուսնության գաղափարը: Բաքոսյանը հակառակում էր նրան, և հիմնվելով Ֆուրիեի վարդապետության վրա հերքում էր ամուսնությունը, պնդելով, թե կանացի սեռը պետք է բոլորովին ազատ լինի, և օրինակներ էր բերում Չերնիշևսկու գրվածքներից:

Սկսելով իրանց վիճաբանությունը Լեբեդևայի բեմի վրա թոչկոտելուց, մեր ֆիլոսոֆները վերջացրին նրանով, թե Բարսով, Սարատով, Կրիմ և Էրմիտաժ հյուրանոցներից ո՞րն ավելի հարմար էր ճաշելու համար: Էրմիտաժը նրանք գտան ավելի արիստոկրատական և վճռեցին գնալ Կրիմ ճաշելու, ի նկատի ունենալով, որ այնտեղ կհանդիպեին գեղեցիկ աղջիկների...

Արդեն երեք ժամն էր:

Դ

Գիշերը «Թաթոսները» — այդ անունով նրանք կոչում էին իրանց խումբը զվարճախոսության համար — դարձյալ հավաքվեցան Բաքոսյանի մոտ: Թեյից հետո նրանք սկսեցին ծխել և դատարկախոսություններ անել: Իսկ լուրջ վիճաբանություն տեղի չունեցավ:

Բայց Եզիկյանը, «լռության պրոֆեսորը» — այդպես էին կոչում նրան — որ ոչինչ այլ առարկայի վրա խոսելու ընդունակ չէր բացի բամբասելուց՝ հանկարծ կանգնեցավ և հայտնեց, թե նա

խոսելիք ունի: Բոլորի ուշադրությունը դարձավ դեպի նա. անհամբերությամբ սպասում էին, արդյոք ի՞նչ հիմարություն պիտի հայտնի:

— Պարոններ, — ասաց նա ճառական ոճով, — մարդկային լուսավորության և նրա հառաջադիմության պատմագրությունը մեզ սովորեցրեց, թե ոչ մի հասարակական հիմնարկություն չէ կարող յուր իսկական նպատակին հասնել, եթե նույն հիմնարկության կազմակերպությունը չէ կանոնավորվում պաշտոնական ձևերի մեջ: Ի նկատի ունենալով այդ ճշմարտությունը, ես պատիվ եմ համարում այս ժողովի մեջ բարձրացնել մի հարց, որի հետ կապակից են մեր «Եղբայրության» բարեկամությունը, նրա շահերը և ապագա հառաջադիմությունը: (Բարձրացավ ընդհանուր ծափահարություն, և նա շարունակեց) — «Թաթոսականությունը» եղել է ոչ է՛ մեր «եղբայրության» — եթե կներվի ինձ այդպես կոչել — նպատակը: Մինչև այսօր այդ «եղբայրությունը» կապված էր միայն բարոյական կապերով: Արդարև, անհերքելի է այն փաստը, թե որքա՛ն ամուր և որքա՛ն անխզելի էին այդ կապերը: Իբր ապացույց բավական է հիշել միայն, որ «եղբայրությունը» օրըստօրե լայն շրջան ստացավ և բարի գործին (այդ բառերի վրա առանձին հանգով շեշտեց նա) հետևողների թիվն օրըստօրե ավելացավ: (Դարձյալ ծափահարություն): Նա շարունակեց. — Ժամանակ է, պարոններ, «եղբայրությունը» մարմնացնել, այլ խոսքով, նրան կազմակերպել և պաշտոնական ձև տալ: Եթե ժողովը թույլ կտա՝ ես կկարդամ այդ մասին պատրաստած իմ ծրագիրը:

Լսելի եղավ ընդհանուր հռիռոց և ծիծաղ:

— Խնդրեմ, խնդրեմ, — ձայն տվեցին ամեն կողմից:

Եզիկյանը, առանց շփոթվելու, ծանր կերպով, դուրս հանեց ծոցի գրպանից մի թուղթ, հազաց, կոկորդը իստակեց և սկսավ կարդալ (թղթի ճակատին, խոշոր տառերով գրված էր «Թաթոսականություն»):

§ I. Եղբայրության նպատակն է գործ դնել ամեն հնարք՝ ուրախ և զվարճալի ժամանակ վարելու համար:

§ II. Եղբայրությունը բաղկանում է Ա. Նախագահից, Բ. նրա Օգնականից, Գ. Ատենադպրից, Դ. Պատվավոր և մշտական անդամներից:

§ III. Ամեն մի ուսանող պատվավոր և մշտական անդամ լինելու համար պետք է ունենա հետևյալ հատկությունները, Ա. Միբե բոլոր այն ըմպելիքները, որոնք մեծն Բաքոս շնորհել է մարդկության բարօրության համար: Բ. Միբե թղթախաղը, որ պարունակում է յուր մեջ թե նյութական և թե բարոյական սկիզբներ: Գ. Միբե կանայք՝ որպես մարդկային երջանկության միակ աղբյուրը:

§ IV. Եղբայրության ժողովները կազմվում են համարյա ամեն գիշեր:

— Չորրորդ հոդվածին իբրև ծանոթություն ավելացված է: — հառաջ տարավ Եզիկյանը, — թե «ժողովները» դադարում են երկու ամիս միայն, քննություններից առաջ, երբ անդամները զբաղված լինելով առարկաների պատրաստությամբ՝ չեն կարող իրանց նվիրել բարի գործին:

Եզիկյանը կարդաց և մի քանի այլ հոդվածներ, որոնք վերաբերում էին «Լեդբայրության» վարչությանը, անդամների իրավունքներին և նրանց պարտավորությանը և այլն... Նա նստեց:

Տիրեց ընդհանուր լռություն: Բոլորի դեմքի վրա նկարված էր բազմահոգ խորհրդածություն: Մինչև Բաքոսյանը խոսք խնդրեց և կանգնելով ասաց.

— Ես բոլոր սրտով համակրում եմ ծրագրին, որ այս բուպեիս կարդացվեցավ. միայն թույլ եմ տալիս ինձ անել մի մասնավոր նկատողություն. ծրագրի մեջ ասված է, թե ի՞նչ հատկություններ պետք է ունենա մի ուսանող, որ պատվավոր անդամ լինելու շնորհը վայելե, բայց նախագահի հատկությունների մասին ոչինչ հիշված չէ:

Լաբլաբովը խոսք խնդրեց, և բոլորովին համակրելով Բաքոսյանի նկատողությանը՝ ավելացրեց.

— Իմ կարծիքով, պարոններ, նախագահ կարող է լինել այն «փղշտացին» միայն, որ միանգամով կարող է խմել մի ամբողջ շիշ արաղ:

Լաբլաբով անաջարկությունը թեև բարձրացրեց ընդհանուր ծիծաղ՝ բայց հերքվեցավ Բաքոսյանից:

— Պարոն Լաբլաբովի կարծիքը, — ասաց նա, — որպես մասնավոր բնավորություն ունեցող՝ չէ կարող ուշադրության արժանի լինել: Իմ կարծիքով, պարոններ, «բարի գործի» հանաջադիմության համար պետք է ընտրել այնպիսի մի նախագահ, որ ավելի հիմար և բթամիտ է:

Բոլորը ծափահարեցին:

— Ուրեմն ավելացրեք, պարոն Եզրկյան, երկրորդ հոդվածի առաջին պարագրաֆին որպես ծանոթություն, պարոն Բաքոսյանի նկատողությունը:

Նա հանեց ծոցի գրպանից մատիտը և սկսեց գրել:

Աթթարյանը, որ բոլոր ժամանակ Բաքոսյանի քնաշորերի վրա պառկած, երևի դարձյալ Օֆենբախի վրա էր մտածում՝ մեջ մտավ.

— Պարոններ, թեև ես շատ համակրում եմ պարոն Բաքոսյանի հայտնած կարծիքին, այսուամենայնիվ՝ իզուր է մի այդպիսի ծանոթություն ավելացնելը, որովհետև այստեղ գտնվածներից և ոչ մինը բացառություն չէ՝ կազմում...

— Ուզում եք ասել, թե բոլորը հիմարներ և բթամիտներ են և նախագահ լինելու հատկություն ունին, — լսելի եղան մի քանի ձայներ:

Աթթարյանը դրական կերպով գլուխը շարժեց: Բայց նրան շվացրին:

Եզիկյանը վերջացնելով յուր գրելը, դարձավ դեպի հանդիսականները:

—Պարոններ, իմ կարծիքով հարցը բավականին պարզված է. այժմ կարելի է ուղղակի դիմել ընտրություններին:

—Այո՛, — ձայն տվեցին ամեն կողմից:

—Ուրեմն քվեարկեք առաջ նախագահին: Ով կամենում է ձայն տալ՝ ձեռքը բարձրացնել:

Նշանակվեցան երեք կանտիդատներ, մինը՝ նույնիսկ Եզիկյանը, մյուսը՝ Լաբլաբովը, երրորդը՝ Նուլյանը: Ձայների բազմությունը ստացավ Եզիկյանը: Իսկ Լաբլաբովը ընտրվեցավ նախագահի օգնական, Նուլյանը՝ ատենադպիր, մնացածները՝ եղան պատվավոր և շտական անդամներ:

—Կարող են լինել և կամավոր անդամներ, — ասաց Թաթոսներից մինը, — մենք այսուհետև այդպես կոչելու ենք նրանց:

—Այդ վարչությանն է վերաբերում, — պատասխանեց Եզիկյանը, որ կամենում էր իսկույն գործ դնել յուր իշխանությունը: — Կամավոր անդամ լինել ցանկացողները, այսինքն նրանք, որ երբեմնակի ուզում են ներկայանալ նիստերին, առաջ պետք է նախագահին դիմեն և նրանից թույլտվություն խնդրեն: Այդ միտքը հայտնված է տասներորդ հոդվածի մեջ: — Ավելացրեց նա, խիստ լուրջ կերպով:

Բոլորը համաձայնվեցան:

— Ուրեմն այժմ կարող ենք բանալ առաջին պաշտոնական նիստը, — ասաց նախագահը:

Նույն ժամուն Թաթոսները խմեցին մի-մի բաժակ արադ, ամեն մինը կարդալով երկար ճառ «եղբայրության» և «բարի գործի» հարատևության մասին, և բաց արին թղթախաղի առաջին պաշտոնական նիստը:

Բոլոր ժամանակը նրանք վիճում էին հաշիվների մասին և ադմուկ էին բարձրացնում, չնայելով որ նախագահը միշտ զգուշացնում էր, որ կարգ ու կանոն պահպանեն: Գիշերային երկու ժամին վերջացավ խաղը: Կես ժամ նրանք վիճեցին հաշիվների վրա, մինչև նախագահը մեջ մտավ և ուղղեց հաշիվները, թե ով որքա՛ն էր տարված, և ո՞վ ի՛նչ էր տարել:

— Պարոններ, այժմ դեպի արշավանք ձայն տվեց նախագահը, զորապետի կերպով:

— Դեպի արշավա՛նք, — կրկնեցին մյուսները և դուրս եկան...:

Նույն ժամուն մի մուժիկ, բարձած սայլակով, տարածամ քաղաքը ներս էր բերում յուր ագարակային բերքը: Տեսնելով նրան, Լաբլաբովի գլխին փլեց մի միտք. նա ուզեցավ կատակ անել խեղճ գյուղացու հետ:

Նա, բարձր շլապան յուր գավազանի գլուխը տնկելով, կուզեկուզ մոտեցավ սայլակին, մի զարմանալի ձայն հանեց, թռչկոտեց: Եզները խրտնեցան, սայլակը շուռ եկավ, մուժիկը կատաղեցավ:

—Ի՞նչ է... — գոռաց գյուղացին խռպոտ ձայնով:

— Եզների հետ են խաղում... Եվ աղաշներ էլ են...

Թաթոսները ոչինչ չպատասխանեցին, հռիռացին և հեռացան: Բայց գյուղացին չէր դադարում քթի տակից անեծքներ կարդալուց:

Բաքոյանը մնալով միայնակ յուր կացարանում՝ խիստ անհանգիստ էր:

Նա, խորին վրդովմունքի մեջ, ձեռքերը տրորելով, անցուդարձ էր անում յուր սենյակում, որովհետև նա սաստիկ տարված էր: Նրա գայրացած դեմքը իսկույն մեղմացավ, երբ մյուս սենյակից երևաց Նատաշայի սիրուն գլուխը:

— Ես բոլորը վերջացրի մադամի հետ, — ասաց նա ուրախ ժպիտը երեսին և թեթև քայլիկներով վազեց դեպի Բաքոյանը:

— Այդ լավ է ... — պատասխանեց պատանին և գրկեց նրան:

Ե

Ապրիլ ամիսն էր: Մոտեցավ Թաթոսների ճգնաժամը. շուտով սկսվելու էին քննությունները: Թղթախաղի պաշտոնական նիստերը ետ ձգվեցան:

Այժմ հարկավոր էր փոքրիշատե պատրաստվել: Մեր ուսանողները առանձնացած էին իրաց խուցերում և պարապում էին: Նրանք պարապում էին գիշեր և ցերեկ անդադար, նրանց աշխատասիրությունը հասնում էր մինչև անձնամաշոյթան: Ամենքի աչքերի լույսը աղոտացավ, երեսների գույնը չքացավ, թույլ և դանդաղկոտ քայլերով, որպես հիվանդության մահճից նոր բարձրացած էակներ, նրանք դիմում էին դեպի համալսարան, իրանց մի ամբողջ տարվա անգործության համարը տալու: Մի քանիսին հաջողվեցավ քննություն տալ, մի քանիսը կտրվեցան (Բաքոյանը նրանց թվումն էր), իսկ մայիսի վերջին ազատվեցան այդ տանջանքներից:

Արձակուրդները եկան: Այնուհետև պետք էր հանգստանալ, սպառված ուժերը զորացնել և «եղբայրության» գործը հառաջ տանել...

Բաքոյանը, առնելով յուր հետ Նատաշային, թողեց Մոսկվան և տեղափոխվեցավ Սակունիկ գյուղը, ամառը անցկացնելու համար: Այնտեղ նա վարձեց փոքրիկ տան մի թևքը, նույնպես փոքրիկ, բայց մաքուր և պայծառ սենյակներով, որոնց լուսամուտները բացվում էին գեղեցիկ պարտիզի մեջ, որ հովանավորված էր վայրենի ծառերով: Նատաշան շատ ուրախ էր յուր նոր բնակարանով, նա առաջին օրը անդադար աշխատում էր սենյակները կարգի գցել:

Երեկոյան թեյի սեղանը նա սփռեց պարտեզի մեջ, որ բոլորած էր մացառներով հյուսած ցանկապատով: Արեգակը դեռ նոր սկսել էր թեքվել դեպի յուր գիշերային մուտքը, ծառերի տերևները փայլում էին նրա վերջալույսով: Օդը արբված էր եղևնիների անուշահոտությամբ:

Բաքոյանը, թեք ընկած փայտյա նստարանի վրա, յուր հոգու հանգիստ բերկրության մեջ, նայում էր Նատաշայի վրա: Իսկ օրիորդը, նույնպես անդորը, նույնպես ուրախ թեյ էր լցնում:

— Ահա՛, այստեղ լա՛վ է... — ասաց նա ոգևորված կերպով և երեխայական անմեղ ժպիտը վազեց նրա դեմքի վրա:

— Դու կարծո՞ւմ ես, — հարցրեց Բաքոյանը ուղիղ օրիորդի երեսին նայելով, որ նույն բոպեին ավելի պայծառացել էր երեկոյան վերջալույսով:

— Այո՛, շա՛տ լավ է... — կրկնեց Նատաշան, իսկ նրա դեմքը ակամա կերպով մոայլվեց: — Այստեղ ինձ հիշեցնում է մեր գյուղը, մեր տունը և բոլորը, ինչ որ թողեցի այնտեղ...

Վերջին խոսքերը օրիորդը արտասանեց այնպիսի մի ցավալի ձայնով, որ իսկույն գրավեց Բաքոյանի ուշադրությունը:

— Ի՞նչ թողեցիր այնտեղ:

— Ամեն ինչ... — պատասխանեց օրիորդը նույն ձայնով. — և գերեզմանները իմ հոր, իմ մոր... և բարեկամներին... ամե՛նը... ամե՛նը...

Բաքոյանը, որ մինչև այն օր չգիտեր օրիորդի ով, կամ որտեղացի լինելը, հետաքրքրվեցավ հարցնել.

— Որպե՛ս հայտնվեցար դու Մոսկվայում, Նատաշա Պավլովնա:

— Ա՛խ, մի՛ հարցնեք այդ, Միխայել Արտեմիչ, խնդրում եմ, մի՛ հարցնեք...

Բաքոյանը կրկին թախանձեց, որ պատմե: Օրիորդը կարճ, բայց խիստ վշտալի կերպով հայտնեց, թե ինքը միակ զավակն էր պաշտոնից հրաժարեցրած նաղվորնի սովետնիկի, թե նա վատնեց արքունի փողերը և տեղափոխվեցավ յուր փոքրիկ ագարակում Ն... գավառի մեջ: Այնտեղ այդ հին աստիճանավորը սրտի կսկիծից անձնատուր է լինում արաղի և թղթախաղի, յուր կայքը բոլորովին սպառվելուց հետո գերեզմանի մեջ հանգստություն է գտնում: Օրիորդի մայրը շատ չէ ապրում ամուսնի մահից հետո, Նատաշան մնում է անտեր և որբ: Մի հեռու ազգական նրան բերում է Մոսկվա ուսումնարան տալու նպատակով:

Բայց նա յուր աղքատության պատճառով չէ կարողանում լցնել յուր ցանկությունը, և Նատաշան խիստ չնչին վարձով հանձնվում է մադամի մոտ կար կտրելու:

Այդ խոսքերը պատմելու միջոցին Նատաշայի սիրուն աչքերը թաց եղան արտասուքով, և նա յուր երկար թերթերունքները վայր թողեց և լուռ կացավ: Բաքոյանի վրա շատ ազդեց այդ նազելի, իսկ նույն բոպեում վշտահար դեմքը:

— Ուրեմն քու երակների մեջ ազնվական արյուն է վազում... — ասաց նա:

Օրիորդը ոչինչ չպատասխանեց, միայն խորին կերպով հոգոց անեց:

—Մի՛ տխրիր, սիրելիս, — հառաջ տարավ Բաքոյանը, — ես կփոխարինեմ այն բոլորը, ինչ որ դու կորցրիր քո հայրենիքում:

—Դու շատ բարի ես, Միխայել Արտեմիչ, դու սիրում ես ինձ, — պատասխանեց օրիորդը, մի փոքր մխիթարվելով:

Սույն միջոցին պարտիզի ցանկապատի մոտից, շվացնելով և ձեռքի եղեգնիկը շարժելով, անցավ մի բարձրահասակ երիտասարդ, լղարիկ կազմվածքով, գետնախնձորի գույնով երկայն մազերով և դուրս ցցված, սրածայր քթով: Նրա մանրիկ, մոխրագույն աչքերը խիստ անհանգիստ կերպով դուրս էին նայում հազիվ նշմարելի թերթերունքների միջից,

Մեղվեղովսկի, Մեղվեղովսկի, — ձայն տվեց Բաքոյանը, տեսնելով յուր համալսարանական ընկերին:

Երիտասարդը ռուս էր, շինական ծագումից, լսելով այդ ձայնը՝ շուռ եկավ, տեսավ Բաքոյանին և վազեց դեպի պարտեզը:

Նա շատ անգամ պարտք էր վեր առնում Բաքոյանից, բայց վերադարձնելու սովորություն չուներ, որովհետև սեփականության գաղափարը նա հերքում էր: Առհասարակ այդպես են մտածում այն ուսանողները, որոնց ջեբերը գլխից ավելի դատարկ են:

Նատաշան տեսնելով, որ երիտասարդը մոտենում է, հեռացավ:

—Ա՛խ, դուք այստե՞ղ եք, ես չեի գիտում, — ասաց Մեղվեղովսկին ձեռք տալով: — Ո՞վ է այդ սիրունիկը, ցույց տվեց Նատաշայի վրա, որ դեռ չէր դուրս եկել պարտիզից:

—Աղախինս է... — պատասխանեց Բաքոյանը շփոթվելով: — Ինչո՞ւ դուք չեք նստում, երևի մի տեղ շտապում եք, — խոսքը փոխեց նա:

Մեղվեղովսկին, որպես թե չլսելով վերջին խոսքերը՝ դարձյալ պահպանեց յուր դիրքը, կրկին ականարկելով Նատաշայի վրա.

— Այո՛, լավ ընտրություն է... վատ ապրանք չե՛ ...

—Չե՞ք կամենում թեյ խմել, — հարցրեց Բաքոյանը:

—Ես շտապում եմ:

— Դեպի ո՞ւր:

—Կոչերովների մոտ:

—Երևի մի բան ձեզ հրապուրում է դեպի այնտեղ: Մեղվեղովսկին մի պտույտ տվեց Բաքոյանի նստարանի շուրջը, ինքը չգիտենալով թե ինչու, և կանգնեց նրա առջև:

— Ա՛խ, ի՛նչ հիանալի աղջիկ ունին նրանք, Միխայել Արտեմիչ, մի խոսքով եղ ու մեղր...: Որպիսի՛ գեղեցիկ աչիկներ, որպիսի փոքրիկ ոտիկներ, որպիսի նրբիկ մատիկներ, բոլո՛րը, բոլորը սքանչելի են...

Մեղվեղովսկին սովորություն ուներ ամեն մի սիրած բառը արտասանել նվազական ձևով:

— Արտահայտությունը նրա դեմքի, — հառաջ տարավ երիտասարդը, — ունե յուր մեջ ինչ-որ կախարդիչ մի գորություն, մինչև այն աստիճան անբացատրելի և ազդու, որ իսպառ գժվեցնում է նայողին...

—Դրա համար էլ ձեր ուղեղը բնական դրության մեջ չէ՛, — ասաց Բաքոսյանը ժպտալով:

—Առանց կատակի, Միխայել Արտեմիչ, եթե դուք նրան տեսնելու բախտը կունենաք բոլորովին կհամաձայնվեք ինձ հետ:

—Իրա՞վ, — հարցրեց Բաքոսյանը կիսահեգնական կերպով:

—Երդվում եմ պատվովս, — շարունակեց Մեղվեղովսկին նույն ոգևորությամբ: — Ա՛խ, նրա սրտի՛ կը, կատարյալ դրախտ է, որքա՛ն բարություններ կան նրա մեջ...

Թեև Մեղվեղովսկին սիրում էր երբեմն ստախոսել, բայց Բաքոսյանը չկասկածեց, թե նրա ասածների մեջ կար գոնյա նշույլ ճշմարտության:

—Կուզե՞ս ես քեզ ծանոթացնեմ նրա հետ: Ծերուկ այրիկը, մայրոք, կրում է թագազարդ Աննա, է չինովնիկ հոգով և սրտով: Նա սիրում է կարտ և հերոսների ըմպելին, ծխում է յուր տաճկական չիբուխը և շատախոսում է Կրիմի և 56 թվի մասին, ուր ստացել է գնդակ աջ թևքում. — այդ նրա միակ պարծանքն է: Հարկավոր է միայն ձևացնես, թե լսում ես նրան և երբեք չընդհատես: Նա պսակվել է կնոջ կայքի հետ, ապրում է նրանով և ստրկանում է նրա առջև: Իսկ կինը, հին «առյուծուհի» է, վատնել է յուր կյանքը արտասահմանում, և մինչև այսօր անդադար խոսում է Բադենի և րուլետի վրա: Նա չափից դուրս ինքնասեր է, և հրապուրվում է երբ ակնարկում ես, թե նա դեռ պահպանել է վաղեմի գեղեցկության գծերը:

—Իսկ աղջի՞կը, — հարցրեց Բաքոսյանը ավելի հետաքրքրվելով:

—Աղջիկը բավականին անթափանցելի էակ է, չես կարող տեսնել, թե ի՛նչ է նստած նրա գետնածածուկ սրտի մեջ: Նա միշտ մտահույզ է և անմռունչ, խիստ հազիվ է ժպտում և դժվարությամբ է հայտնում յուր մտքերը: Սիրում է լսել տարապայման, անսովոր և մինչև անգամ անբնական երևույթների մասին: Կարծես թե նա ախորժում է յուր ուղեղը մշտական գրգռման մեջ պահել: Ես էլ դուրս եմ տալիս սրան Ամերիկայի կարմրակաշիների մասին, Սպանիայի ինկվիզիցիայի մասին, Վենետիկի ստորերկրյա բանտերի մասին, Ալպերի ճանապարհորդների մասին... սասանան է խաբար ի՛նչ դատարկ բաների մասին չեմ խոսում... — Բաքոսյանը, որ հետաքրքրությամբ լսում էր ընկերին՝ հարցրեց.

—Ղո՞րդ սա գեղեցիկ է:

Մեղվեղովսկին կրկին արտասանեց բառս «սքանչելի»: — Ես այս բոլորն անհամար անգամ եմ գնում: Ցտեսություն: Կաշխատեմ ձեզ մոտեցնել այդ ընտանիքին, Բարի մարդիկ են: Կարելի է զվարճանալ:

Նա հեռացավ:

Զ

Բաբոսյանի վրա խորին ազդեցություն ունեցան Մեղվեղովսկու խոսքերը, մի գաղտնի, իրան ևս անբացատրելի ցանկություն հետաքրքրում էր նրան՝ մոտենալ այդ ընտանիքին, տեսնել, որպես նա ասում էր՝ «ի՞նչ թռչնիկ» է այդ աղջիկը: Նա առավ ձեռքի եղեգնափայտը, դուրս եկավ պարտիզից և սկսավ թափառել գյուղի շրջակայքում: Նատաշան եկավ հավաքելու թեյի պարագայքը:

Արեգակը բոլորովին մայր մտավ: Երեկոյան վերջալույսը դեռ շողշողում էր գառնի գույնով, թափանցիկ ամպերը երկնակամարի վրա ընդունել էին շքեղ կերպարանք:

Քանի բոլորից հետո Մեղվեղովսկին հասավ մի ոչ այնքան մեծ, բայց բավականին ճաշակով շինված տան դռանը: Նրա առջև դուրս եկան երկու կանայք ամառվա թեթև հագուստով: — Դրանք Կոչերովներն էին՝ մայր և դուստր:

— Դուք սպասել տվիք, Նիկոլայ Պետրովիչ, — ասաց օրիորդը երիտասարդին՝ թեթև դժգոհական ժպիտով:

— Ներեցեք, Սոֆի Իվանովնա — այդպես էր օրիորդի անունը — ներեցե՛ք, որ այդպես պատահեցավ:

Մեղվեղովսկին խոսք էր տվել նրանց՝ միասին գնալ երեկոյան զբոսանքի:

— Նա միշտ խաբել գիտե, — ավելացրեց օրիորդի մայրն ընտանեկան հանդիմանությամբ:

— Ներեցե՛ք, Մարիա Վասիլենա, — դարձավ երիտասարդը դեպի մայրը, — ես այստեղ ուշացա մի ընկերի մոտ:

Նրանք շարունակեցին գնալ:

ՔԱՎԹԱՌ

Ա

1873 թվականն էր:

Չինաստանի Թին-թին-Թվիզ քաղաքի «Սպիտակ-Լուսնի» հյուրանոցը լուսավորված էր բավականին աղոտ լույսով: Երկու զուգահեռաբար գրած սեղանների վրա՝ տեղ-տեղ կարմիր

զինով մրկտված սփռոցները, կարգով շարած ամանները՝ ուտելու խոշոր պարագաներով զրգռում էին հաճախորդների մեջ գայլի ախորժակ:

Այդ սեղաններից մինի շուրջը բոլորած էին մի քանի երիտասարդներ, — երիտասարդներ ավարտած, կիսավարտ, երիտասարդներ դատարկ գլխով և մեծ պահանջմունքներով: Դրանք էին նոր սերնդի ներկայացուցիչները, իրանց թարմ ուժերով և նոր մտքերով:

Նրանցից մինը ծուլ կերպով յուր մարմինը վեր էր թողած աթոռի վրա՝ թևքը տված սեղանին, երևի շատ գոհ էր այդ կարասիքներից, որոնք կարողացել էին բռնել նրա թմրած անդամները: Նա հագնված էր բավականին մաքուր կերպով, նրա կուրծքը զարդարված էր ոսկի շղթայով և մատի վրա փայլում էր գոհար մատանի: Նրա հիմար-կովային դեմքը, խնամքով ածելած թշերը, սառն, անխորհուրդ աչքերը, կոկած և յուղած մազերը պատկերացնում էին խիստ ապուշ և մեղկ բնավորություն: Երեսի վրա դուրս փչած կարմիր պոկկները ցույց էին տալիս, թե պարոնը խիստ սերտ հարաբերություններ ուներ վեներայի հետ:

Երիտասարդը ուսումնական էր: Նա ուսումնական էր, որովհետև ուներ դիպլոմ, որը ստացավ իբրև վկայական յուր՝ Նանկինում մի քանի տարի մոլի և անբարոյական կյանք վարելուց: Նրա անունը թարգմանվում է հայոց խոսքերով Ջուր-ծամող:

Նրա մոտ լուռ նստած էր մի փոքրիկ մարդ, որի ցամաք, որպես շինականի տրեխ դեմքը, կատվանման ռեխը, նեղ ու հուլունքի պես պսպղուն աչքերը բացատրում էին մի ստոր և կեղտոտ հոգու պատկերը: Դժոխքի մուկը միայն յուր ստորաքարշ հատկություններով կարող էր մրցություն անել այդ ծածկամիտ և նենգավոր բնավորության հետ: Նա մի ձեռքով թշնամաբար քաշքշում էր յուր քոսա միրուքի մազերը, միևնույն բռպեին, երևում էր, յուր սրտումը հաշիվ էր տեսնում Սադայելի հետ: Պարոնի անունը հայոց խոսքերով թարգմանվում էր Սատկած-ոջիլ:

Հանկարծ Ջուր-ծամողի կովային երեսը ցնցվեցավ մի թթու Ժպիտով նա գոչեց.

— Տրակտիրչի՛ կ, բե՛ր մազերդ քաշեմ:

Նա ամեննին չչարժվեցավ յուր տեղից, կարծես շատ գոհ մնաց յուր լեզվից, որ կարողացավ արտասանել այդքան շատ բառեր:

Նրան մոտեցավ պանդոկապետը, մի շիկահեր երիտասարդ, թեթև... ծնոտի վրա, խելացի և ազնիվ դեմքով, որի հպարտ և անձնասեր շարժվածքը ամեննին չէին ցույց տալիս պանդոկապետներին հատուկ ստորաքարշ հայիոյամուլությունը: Երևում էր, որ, հանգամանքներից ստիպված՝ այդ պարոնն ընդունել էր յուր կոչմանը անհարմար մի պաշտոն: Այսուամենայնիվ, լսելով Ջուր-ծամողի հիվանդ ձայնը՝ նրա հետաքրքրությունը շարժվեցավ և մոտ գնաց, հարցնելով.

— Հը՛մ, էլի ի՞նչ կա:

— Բե՛ր մազերդ քաշեմ, — կրկնեց Ջուր-ծամողը, ձեռքը շարժելով:

— Դու կարա՞ս իմ մազերը քաշել, — հարցրեց պանդոկապետը, — դու խոմ մարդ չես, դու Բաղդադի թամբալներիցն ես, որ պատկում են արմավենու տակ, բերանները բաց են անում, գուցե մի բարի բախտով խուրման ինքն իրան ընկնի նրանց բերանը:

Ջուր-ծամողին երևի դուր եկան այդ խոսքերը, որ նկարագրում էին նրա հերոսական բնավորությունը, և նա, յուր ռեխին խիստ հարմար ձև տալով՝ դարձյալ կրկնեց.

— Շատ մի՛ հաչեր, բե՛ր մազերդ քաշեմ:

— Դե՛, քաշիր, — ասավ պանդոկապետը, բարձրացնելով յուր սարսափելի մուշտին: Ջուր-ծամողը զարհուրելով ետ քաշվեցավ, զրկվելով յուր սովորական զվարճությունից:

Սատկած-ոջիլը, որ բուր ժամանակը լուռ նայում էր այդ դրամատիկական հանդեսին ավելի ախորժանքով ձիգ տվեց յուր քոսա միրուքի մազերը և նրա՝ արյունից քամված տզրուկի նման շրթունքների միջից լսելի եղավ խի՛... խի՛... խի՛... մի ծիծաղ, որ ավելի նման էր հոգեվարք կատվի հեծկլտոցին:

Բ

Սույն միջոցին հյուրանոցը ներս մտավ մի պարոն: Դա մի փոքրիկ մարդ էր, կարճլիկ հասակով, ցամաքած մարմնով և տարիքն անցած, որը կամենալով յուր էջն էլ երիտասարդության քարվանհին խառնել՝ ձևացնում էր իրան որքան կարելի է մանկահասակ: Նրա կապկանման գորշ դեմքը, նենգավոր աչքերը, խառնիխուռն մազերը, կծկված մորուքը, բացատրում էին կեղծավորություն և խռովարար բնավորություն: Կարծես ստեպ-ստեպ թեքվելուց, խոնարհվելուց և նշանակություն ունեցող պարոնների ոտքերը լիզելուց՝ նրա մեջքը ծովել էր յուր սովորական ուղղությունից և ստացել էր փոքր-ինչ սապատողական ձև: Իսկ հմուտ ֆիզիոլոգները, այդ երևույթը մի այլ անսպասելի պատճառի էին ընծայում...

Այդ մարդը կարծես ներկայացնում էր այն օձը, որ ներս սողաց նախաստեղծ մարդերի անմեղ բնակարանը:

Այսուամենայնիվ, նրա երևալը մի առանձին հաճություն պատճառեց Ջուր-ծամողին, և սա փոխելով յուր նվիրական անշարժությունը՝ դարձավ դեպի նորեկ պարոնը, ասելով.

— Հա՛, Քավթա՛ն, վերջապես եկա՞ր դու:

Պանդոկապետը սկսեց ծիծաղել: Իսկ Քավթառը — այդպես էր եկվորի անունը — մոտենալով Ջուր-ծամողին՝ ասաց.

— Տո՛, մեռած, հալա սա՞ դ ես:

— Քեզ պետք է թաղեմ, Քավթառ, դու պառավել ես, ատամներդ թափվել են, բայց ես ջահել եմ, հալա չեմ մեռնի, — պատասխանեց Ջուր-ծամողը:

Իսկ Քավթառը ցույց տալու համար, թե դեռ երիտասարդ է՝ նստեց աթոռի վրա և բաժակը սեղանին զարկելով, կոչեց.

— Ըստ կարգին:

Այդ սովորական խոսքի իմաստը վաղուց ծանոթ լինելով պանդոկապետին՝ դրեց նրա առջև մի շիշ գինի, ասելով.

— Դե՛, լկիր:

— Քավթառը սկսեց խմել և ծխել:

Գ

Այդ բուպեին գնդախաղի դահլիճից դուրս եկավ մի սևուկ երիտասարդ, բարձրահասակ, թուխ, գանգուր մազերով, երկճղի մորուքով, քիթը զինվորած պենսնետով: Նրա սևորակ աչքերը, գիժ մոզու աչքերի նման վառվում էին մի տարապայման կրակով:

— Շամշու-ղամար, — կոչեց նա մոտենալով առաջիններին, և միմասական կերպով կռանալով դեպի Ջուր-ծամողը՝ ասաց,

— Տո՛, գուդաուրի, վո՞ւնց ես, — և դառնալով դեպի Քավթառը՝ ասաց.

— Տո՛, իշի մամիդա, վո՞ւնց ես, ջեր սա՞ղ ես:

— Դա Նոյի ագռավն է, դա չի սատկի, — մեջ մտավ Ջուր-ծամողը:

— Հա՛ ... հա՛ ... հա՛ ... — ծիծաղեց և Սուտ-փրթփրթողը — այդպես էր նրա անունը — և նստեց առաջինների մոտ:

— Ո՞ւր է Իծի-մորուքը, չէ երևում, — հարցրեց նա:

— «Շան անունը տաս, պոչը ժաժ կտատ», ահա՛, — ձեռքը մեկնելով դեպի դուռը՝ ասաց Քավթառը:

Եվ իրավ, ներս մտավ մի երիտասարդ միջակ հասակով, ֆրանտ, մկան պոչի նման բարակ սպանիուկով ծնոտի վրա, սև կոկած մազերով և թուխ աչքերով: Նրա ամբողջ կերպարանքը արտահայտում էր պճնասիրություն, վավաշոտ թուլություն և չար նախանձ: Կարծես այդ պարոնը խիստ գոհ չէր յուր բախտից, թե ինչո՞ւ աստված նրան տղջիկ չէր ստեղծել, թե ինչո՞ւ ինքը չէր կարող կրիստոսի կամ յուրկա հագնել...

Իծի-մորուքը — այդպես էր նոր եկվորի անունը, — մոտեցավ առաջիններին, ինչ-որ փսփսաց ականջին, մի քանի խոսք էլ անլսելի կերպով Ջուր-ծամողին ասաց, հետո ինչ-որ «լուի» անուն լսվեցավ, և իսկույն տիրեց բուպեական լռություն:

Սատկած-ոջիլը, որ բոլոր ժամանակը լուռ նստած էր, դարձյալ արձակեց մի այնպիսի ծիծաղ — խի՛ ... խի՛ ... խի՛ ...

Բոլորի ուշադրությունը դարձավ դեպի նա, որը հանեց յուր ծոցից մի թերթ թուղթ և ցույց տվեց Քավթառին, մյուսներն էլ ամեն կողմից վրա թափվելով, սկսան նայել թղթի վրա:

— Լա՛վ զարբազան ես գրի, — ասաց Սուտ-փրթփրթողը ուրախանալով:

— Էս մինը ավելի լավ է, որ ոտանավորով ես գրել, — խոսեց Իծի-մորուքը: Ամենքի երեսի վրա փայլեց ուրախություն:

— Գինի՛, — կանչեցին բոլորը ուրախանալով:

Սույն միջոցին նախասենյակից լսելի եղավ մեղեդիի հնչումները, դռները շառաչմամբ ետ գնացին, հպարտ քայլերով ներս մտավ մի այլ երիտասարդ, շագանակի գույն մազերով, վերարկուն անփույթ կերպով ձգած ուսին, և կզակը կապած սպիտակ թաշկինակով:

— Ահա՛, Քամի-փչողն էլ, — ձայն տվեցին առաջինները, ցույց տալով եկվորին:

Իսկ Քամի-փչողը մոտեցավ նրանց: — Հը՛մ, Թաթոսնե՛ր, ի՞նչ խաբար, — հարցրեց:

Նրանք ցույց տվեցին նրան Սատկած-ոջիլի ոտանավորը: Քամի-փչողը աչքե անցնելով այն տողերը՝ կրկին արհամարհանքով ետ տվեց, ասելով ինքնաբավական հպարտությամբ.

— Քե՛՛փ արեք, թե այդ գրվածքը չներգործե՛՛ ես մի «հավելված կու գրիմ»:

Վերջին խոսքերը կարծես ոգի շնչեցին Թաթոսների մեջ (այդ անունով էր կոչվում նրանց խումբը), և նրանք սկսեցին իրանց առաջին կինտոյուբանությունը, — հանաքներ անել, միմյանց լուտանքներ արձակել, ծիծաղել, հռհռալ, ուտել, խմել և այլն:

Երբ բոլորի կատարները տաքացած էին՝ վեր բարձրացավ Քավթառը, որպես Թաթոսական խմբի պատրիարքը և ասաց.

— Պարոննե՛ր, այժմ դեպի գործ:

Բոլորը վեր կացան ընթրիքի սեղանից, առանձնացան մի անկյունում, բոլորեցին խաղաթղթի շուրջը և սկսվեցավ գործը...

Աքաղաղները երեք անգամ կանչել էին, տակավին մեր հերոսները գործում էին: Մոտեցավ պանդոկապետը և հրամայեց վերջացնել խաղը, ասելով՝ հյուրանոցի դռները պետք է կողպվին: Նրանք դադարեցան խաղալուց, և մի ամբողջ ժամ հաշիվների վրա կովելուց և միմյանց հայիոյելուց հետո թողին հյուրանոցը:

Հյուրանոցի մի անկյունում, սեղանի մոտ, որի վրա գրված էին զանազան լեզուների լրագիրներ, միայնակ նստած էր մի երիտասարդ: Նա մերթ-մերթ ընկելով յուր մոտ գրած սև գարեջրի գավաթը, ծխում էր և կարդում էր: Այդ պարոնը, — միջակ հասակով, բարեձև կազմվածքով, բավականին պարկեշտ կերպով հագնված մի երիտասարդ էր, որի պատկառելի դեմքը, բարձր և լայն ճակատով, կարճ, խուճուճ մազերով, գանգուր մորուքով, երևի ստեպ-ստեպ պարապմունքից տկարացած աչքերով. — արտափայլում էր խիստ ծանր և խոհեմ բնավորություն: Նրա դեմքը տխուր էր, որպես ամպամած երկինքը, նրա աչքերում նկարված էր սաստիկ արհամարհանք դեպի յուր շրջակայքը:

Նա վերջացնելով գարեջրի գավաթը, կրկին վառեց յուր սիգարը, և ձեռքը ծնոտին դնելով, կրթնեցավ սեղանի վրա և սկսավ նայել Թաթոսների խմբին, թե որպես ճղճղում էին նրանք, որպիսի լուսանքներ էին արձակում մինը մյուսին, և որպիսի կռիվներ էին սարքում խաղի մեջ հաշիվների պատճառով:

Խեղճ երիտասարդի դեմքը ավելի մռայլվեցավ, և նա, խորին հոգոց հանելով, ասաց այդ խոսքերը, «Խմբագրություն... և ազգային ուսումնարանի ուսուցիչներ... ահա մեր լուսավորիչները... խեղճ ազգ, ո՞ւմ ձեռքը հանձնել էս քո ճակատագիրը...»:

Մինչ նա այդ տխուր խորհրդածությանց մեջ էր, նրան մոտեցավ մի մանկահասակ պարոն կարճիկ հասակով, համեստ, մոխրագույն հագուստով, նրա վսեմ դեմքը յուր արծվի, ցամաք, գունատված այտերով, փոքրիկ մորուքով, խելացի, կրիտիկական աչքերով բացատրում էին հանճար, և երկաթի կամքի հաստատամտություն:

Այդ երիտասարդը կարծես մաշված յուր կյանքի թարմ և զարդագեղ զարունքի մեջ, ներկայացնում էր անձնանվեր զոհաբերության պատկերը, գործի և աշխատության:

— Ողջույն, ընկեր, — ասաց նա մի թեթև ժպիտով, մոտենալով առաջինին, — գիտե՞ս, մեղրաճանճերը դարձյալ սկսել են խռովել...

— Ինչո՞ւ չեք ասում իշամեղուները, — նրա խոսքը կտրեց առաջինը:

— Այս իշամեղուները, — կրկնեց փոքրիկ երիտասարդը, — հարկավոր է միայն Չաքուչին ասել մի փոքր մուխ տա նրանց:

Սույն միջոցին բայր օձի քայլերով մոտեցավ նրանց մի այլ երիտասարդ, ծաղկավեր մետաղի երեսով, սարսափելի, ծաղրական աչքերով, որի դեմքի ամեն մի գծերից արտահայտվում էր թունավոր երգիծաբանական պարսավանք դեպի ամեն մի սոգեղ և զզվելի երևույթ, ընդ նմին և ազնիվ անկեղծություն:

— Բարով, բարով, Չաքուչ, ո՞ւր էիր, — դարձան դեպի նա առաջին երիտասարդները:

— Թափառում էի... լրտեսում էի... սնցնում էի... ջարդում էի... և փշրում էի... — պատասխանեց Չաքուչը ինքնաբավական արհամարհանք:

— Այդ քո պաշտոնն է, — ասաց երիտասարդը՝ արծվի քթով:

—Թեն դու լրտեսում ես, պարոն, — ասաց տխրադեմ երիտասարդը, — բայց չես կարողացել նկատել մեր հասարակական գործերի ավելի խոշոր երևույթները:

— Որպե՞ս, — աչքերը լայն բացելով հարցրեց Չաքուչը:

— Մեպտեմբեր ամիսը եկավ, Ն... ուսումնարանի ընտրողությունները մոտեցան, մեր լուսավորիչների կյանքի և մահու ընթացքն հասավ...: Այդ պարոնները սկսել էին եկեղեցիների շենքը մաշել... տանից տուն թրև գալ... և նշանակություն ունեցող աղաների և տիկիների շրթունքին մեղր քսել...

Իրավունք ունին, — պատասխանեց Չաքուչը, — այստեղ հացի խնդիրն է, նրանք պատերազմում են կյանքի գոյության համար: Հեշտ բան չէ երկար տարիներով լուսավորության մենավաճառը յուր ձեռքին ունենալ, և հանկարծ գրկվել նրանից:

— Նայեցեք, նայեցեք, լուսավորիչներին, — ասաց ժպտալով տխրադեմ երիտասարդը, ցույց տալով խաղացող Թաթոսների խմբին:

— Չէ՛ կարելի մեղադրել նրանց, պարոններ, — ասաց փոքրիկ երիտասարդը արծվի քթով, — այդպես դատարկությամբ անցուցել են դրանք իրենց բոլոր կյանքը: Ես կճանաչեմ նրանց իրանց ուսանող ժամանակից: Ոչինչ չէին շինի, ոչինչ չէին կարդա, երբեմնապես միայն դասախոսություններ լսելու կերթային, իրանց ժամանակը կվատնեին այլ և այլ զվարճության տեղերում, պատուվաճառուհիների հետ կսիրախոսեին, և մի քանի տարի այսպիսի դատարկ կյանք վարելուց հետո, սատանան է խաբար թե որպես... մի ուսումնական տիտղոս ձեռք ձգելով, դառնում են դեպի իրանց հայրենիքը, դատարկ գլխով և դատարկ գրպաններով,

— Իսկ այստե՞ղ, — հարցրեց Չաքուչը:

— Այստեղ նրանց պահանջմունքները մեծ են. — Իրանց տգիտությանը բարձր նշանակություն տալ, աշխատել զանազան ինտրիզաներ սարքել, իրանցից բարձր ամենայն ուժեր ստորացնել, և իրանց անձնական եսը դուրս ձգել, այս և այն ազնիվ պարոնի պատվին մուր քսել, որ իրանց տգիտությունը չերևի, ամենատեսակ խորամանկություն, եզվիտություն բանեցնել, աշխատողների և գործողների անունը կոտրել, հասարակական գործերի մենավաճառը յուր ձեռքը ձգել, իրանց գրպանը պարարտացնել, որ կարողանան գիշերներ անցուցանել, ուտել, խմել, խաղալ, լրբանալ... և առավոտյան թուլացած, թմրած, և պատրաստ դասատուն երթալ, հորանջելով շուտ-շուտ ժամացույցին նայել, թե երբ զանգակի ձայն կլսվեր, որ ազատվեին իրանց անտանելի աշխատությունից... այսուամենայնիվ կույր ժողովուրդը ճանաչում է դրանց որպես լուսավորիչներ, ազգասերներ, որպես գործող մարդիկ:

— «Կույր ձին կույր էլ նալբանդ կունենա», — կնքեց Չաքուչը յուր խոսքը:

Երկու երիտասարդները խնդացին, — գնանք, պարոններ, գնանք մի փոքր օդ շնչելու, չարժե այդպիսի մարդերի հետ ժամանակ վարել — ասաց արծվի քթով երիտասարդը և երկուսն էլ դուրս եկան հյուրանոցից, երբ Քավթառը տասներորդ անգամ կոչում էր ըստ կարգին...

Դ

Ամեն գիշեր «Սպիտակ-Լուսնի» հյուրանոցը պատիվ ուներ այդ պատվական հյուրերն յուր մեջ ընդունելու: Ամեն գիշեր նրանք ուտում, խմում, միմյանց հետ հանաքներ էին անում, թուղթ էին խաղում, կոփում էին, հայիոյում էին և հեռանում հյուրանոցից:

Ովքե՞ր էին այդ պրոնները: — Ազգային լուսավորիչներ: Նրանց ձեռքումն էր ժողովրդի մտավորական և բացառական կրթության — ուսումնարանը, մամուլը և երկու ամենագորեղ գործիքները:

Քավթառը տեսուչ էր քաղաքի հոգևոր դպրոցում՝ ուր ուսուցանվում էր Լամայի կրոնքը և Կոնֆուկիսոսի իմաստությունը, ուր պատրաստվում էին բարեպաշտ մանդարիններ: Ջուր-ձամոդը տեսուչ էր մի օրիորդաց ուսումնարանի և պատրաստում էր կրթված հայրացուներ: Իսկ մնացածները վարժապետներ էին այդ երկու ուսումնարանների: Նրանք միևնույն ժամանակ խմբովին հրատարակում էին մի լրագիր «Միջատ-Չինաստանի» անունով, որ էր պաշտոնական օրգանը նույն քաղաքի մանդարինների գլխավորին, որի քթին անուշ խունկ էին ծխում և փոխարենը ստանում էին ամեն տարի մի հազար դուկատ կաշառք: Գլխավոր մանդարինը յուր կողմից պաշտպանում էր և հովանավորում նրանց, մտածելով, որ նրանց պրոպագանդայով շուտով մեծ դալայլամայի գահը կստանար: Այս պատճառով այդ մարդիկը փոխադարձաբար ամենասարսափելի կերպով միմյանց օգնում էին:

Գիշերն անցավ:

Թին-թին-Թվիզի մինարեթները դեռ նոր էին սկսել փայլել արևի առաջին ճառագայթներից, դեռ նոր թեյի թփերը վեր էին խնկում իրանց անուշ բուրմունքը:

«Սպիտակ-Լուսնի» գիշերային հյուրերից շատերը դեռ մրափում էին իրանց դահլիճներում և բաքոսի հետ երազներ էին տեսնում: Իսկ մի քանիսը, անքնությունից թմրած և թուլացած՝ զարթեցան, և հակամայից ստիպված, աչքերը ճմռելով սկսան դիմել դեպի իրանց գործը:

Ամենից վաղ Ջուր-ձամոդը լվացվեցավ, սանդրվեցավ, կոկվեցավ և դիմեց դեպի օրիորդաց ուսումնարանը: Երբ սա հասավ՝ աղջիկները բոլորը հավաքվել էին և ուսումնարանի բակում խաղ էին անում: Երբ որ տեսան տեսչին՝ սրանցից մի քանի հասուն օրիորդներ վազեցին, նրա առաջը կտրեցին:

— Պարոն տեսուչ, պարոն տեսուչ, — ասացին նրանք, — էգուց ձեր անվանակոչության տոնախմբությունն է, մենք պետք է գանք ձեզ մոտ շոկոլադ խմելու:

— Շատ լավ, եկե՛ք, կոնֆետներ էլ կտոնեմ ձեզ համար, — պատասխանեց տեսուչը ժպտալով:

— Հի՛... հի՛... հի՛... — ծիծաղեցին օրիորդները և վազեցին, իրանց ընկերուհիներին պատմեցին նույն ուրախալի խոստմունքը:

Ձանգակի ձայնը հնչեց: Աշակերտուհիները սկսան հավաքվել դասատուները:

Տեսուչը նույնպես սկսավ ման գալ դասատուները և նայել կարգերին:

— Էդ թանաքամանը ո՞վ է տեղից շարժել, — կոչեց նա ժանգոտ ձայնով:

Աշակերտուհիներից ամեն մինը սկսավ երդվել, որ ինքը չէ արել: Տեսուչը ուղղեց թանաքամանը և մոմռալով անցավ: Նա տեսավ հատակի վրա ընկած մի փոքրիկ կտոր թուղթ:

— Էդ ո՞ր անզգամն է ձգել, — գոռաց նա: Աշակերտուհիքը դարձյալ սկսան երդվել և ճիչ բարձրացնել:

— Սո՛ւս, սո՛ւս, անպիտաններ, ես չե՞մ ասել, որ դասատուները չպետք է աղտոտեք: Օրիորդ հուրի, էդ քո բանը կլինի, անիծած, դեպի անկյուն:

Խեղճ հուրին գնաց, կանգնեցավ անկյունում, թեև բոլորովին անմեղ էր:

Պ. տեսուչը տեսավ մի աղքատ աշակերտուհու կոշիկը մի փոքր պատռված:

— Անպիտա՛ն, — գոռաց նրան, — ես քեզ չպատվիրեցի՞, որ ուսումնարան չգաս մինչև նոր կոշիկներ չհագնիս:

— Պարոն տեսուչ, մայրս խոստացավ, որ այսօր արծաթե բաղիան գրավ կդնե մեր հարևանի մոտ և ինձ համար կոշիկներ կառնե:

Ամեն ինչ այդպես կարգի դնելուց հետո, պ. տեսուչը դուրս գնաց պատշգամբը, այնտեղ վարժուհիներից մեկը միայնակ ճեմում էր: Մի քանի անգամ նրանք շրջան տվեցին, խոսեցին, հռհռացին և երկար քաղցրաբանություններից հետո, ներս մտան ուսուցչական սենյակը:

Ե

Սատկած-ոջիլը թեև վարժապետություն էր անում, բայց միևնույն ժամանակ նա ծառայում էր արքունի դատարանում: Արևածագից մի քանի ժամ անցած էր, երբ նա մի լայն փողոցով վազում էր դեպի յուր ծառայության տեղը: Ճանապարհին մոտեցավ նրան մի մարդ վշտահար դեմքով:

— Աղա՛, — ասաց նա, — ես ձեզանից մի բան խնդրած ունեի:

— Մի բա՛ն, — կրկնեց Սատկած-ոջիլը, և ռեխը դեպի վեր ցցելով մտածության մեջ ընկավ:

— Էն գործեի մասին էլի՛ ... — շարունակեց վշտահար մարդը:

— Դա՛, դա՛, միտքս ընկավ, — պատասխանեց Սատկած-ոջիլը, — բայց դժվար գլուխ գալու բան է:

— Աղա ջան, ես ձեր գահմաթը կքաշեմ, — հառաշ տարավ վշտահարը, և կոխեց Սատկած-ոջիլի ձեռքը մի բուռն ոսկի:

Նրա նեղ աչքերը վառվեցան անսովոր ուրախությամբ:

— Գնա՛, — ասաց նա, — միամիտ կաց, ինչպես ասել ես այնպես էլ քո բանը կու շինեմ:

Մեր ընթերցողը երևի ոչինչ չհասկացավ այդ խոսակցությունից: Սասկած-ոջիլը, որպես ասացինք, ծառայում էր դատարանում, նրա պաշտոնն այն էր, որ դատարանին տված խնդիրները և գործերը կարգի դներ, հերթ նշանակեր քննության համար: Վշտահար պարոնի վրա մի մարդ գանգատվել էր, և նա հաստատ գիտենալով, որ գործը կկատարվի և պահանջված արծաթը իրանից կանեն, աշխատում էր, որքան կարելի է, գործի քննությունը ետ ձգել, որպեսզի ինքը կարողանա ժամանակ գտնել մի քանի օր առաջ յուր կայքը թաքցնելու կամ վաճառելու, որ հետո պարտատերը չկարողանա մի բան գտնել, որի վրա կարելի լիներ դարձնել պահանջը: Սասկած-ոջիլը, հնարավոր լինելով այդ խարդախությունը՝ խոստացավ նրա գործը մի ամսով հետաձգել:

Զ

Վաղ առավոտյան Քավթառը մկան նման խլրտվում էր դեպի հոգևոր դպրոցը: Գիշերվա կոնծաբանությունից դեռ Բաքոսը յուր բոլոր խմբով նրա գլխում զուռնա-նաղարա էր ածում: Նա հասավ դպրոցի դուռը, տեսավ աշակերտներից մինը գրքերը թնքի տակին գալիս է:

— Ինչո՞ւ ես այդպես ուշ գալիս, — հարցրեց նրան:

— Մայրս բազար ուղարկեց, պարոն տեսուչ — պատասխանեց աշակերտը:

— Ուրեմն եղպե՞ս...

Նրանք սկսան վեր բարձրանալ սանդուղքներից:

Դպրոցը տեղավորված էր մի հին շինվածքի մեջ, որ ավելի նման էր թուրքի քարվանսարայի:

Քավթառը վեր բարձրանալով սանդուղքներից՝ անցավ պատշգամբը և լսեց վարժապետների ձայնը, որոնք միմյանց հետ կռվում էին:

Տո՛, ա՛խմախ, փող ես տարվել, տո՛ւր էլի՛, փող չունեիր, ո՞ւր էիր խաղում, — գոռում էր նրանցից մինը:

— Ախմախ է՛լ ես, էն ինչ... էլ ես, պարտքս է, կտամ, խոմ չեմ ուրանում, — պատասխանեց մյուսը:

— Քանի անգամ եղպես խոստացել ես, հետո ուրացել ու չես տվել:

— Ուրացողը դու ես:

— Մուտ ասողի հերն ու մերը...

— Հազար անգամ:

— Ի՞նչ խաբար, ի՞նչ խաբար, — վրա հասավ Քավթառը:

— Էս գիշեր, դու ինքդ իմանում ես, դա ինձ տարվեցավ հարյուր դուկատ, խոստացավ, թե առավոտը կտամ, հիմա ասում է չունիմ:

— Լավ, լավ, մի՛ կռվեք, — ասաց Քավթառը, — ես քո փողը դրա ռոճիկիցը կբռնեմ, եկեք բարիշեք, ես էլ գլխներիդ «պահպանիչ» կկարդամ:

Կռվողները հանգստացան:

Աշակերտները շրջապատած լսում էին վարժապետների զվարճալի խոսակցությունը, բայց նրանց զրկեց այդ ուրախությունից գանգակի ձայնը, և բոլորը վազեցին դեպի դասատուները:

Է

Բարձր դասատան վարժապետը դեռ չէր եկած, երևի դեռ պառկած էր Նոյ նահապետի գրկումը: Այդ դասատան աշակերտներից երկուսը պատշգամբի վրա ման էին գալիս և նրանց մեջ անց էր կենում հետևյալ խոսակցությունը:

— Այս տարի մենք կավարտենք, — ասաց նրանցից մինը, — ա՛խ, որքան բախտավոր կլինենք, եթե մեզ բարերարների հաշվով ուղարկեին Նանկինի համալսարանը բարձր ուսում ստանալու:

— Մեզ չեն ուղարկի, — պատասխանեց մյուսը տխրությամբ:

— Ինչո՞ւ չեն ուղարկի, երբ մենք մեր բոլոր ուսման ընթացքում աշխատասեր աշակերտներ ենք եղած:

— Բանը աշխատասիրության վրա չէ՛, եղբայր, Մատակյանցը անընդունակ և ծուլ աշակերտներից մինն էր, նա ոչինչ չէր սովորում, ամբողջ օրը կոնֆետներ էր ուտում, բայց նրան ուղարկեցին:

— Ինչո՞ւ:

— Նրա համար, որ նա տեսչի բարեկամն էր...

Առաջին աշակերտը խորին կերպով հոգոց հանեց, — Մեր ուսումնարանը կատարյալ Սողոմ է դարձել... — ասաց նա և լռեց:

Ը

Մի քանի օրից հետո Թին-թին-Թվիզի հասարակաց այգում զբոսնում էին երկու մանկահասակ տղամարդիկ:

— Ինչպե՞ս է այստեղի հոգևոր դպրոցի դրությունը, — հարցրեց նրանցից մինը, որ նոր էր եկած այն քաղաքը:

—Շատ վատ, — պատասխանեց մյուսը, որը մի քանի տարի այն քաղաքումն էր ապրում:

—Ի՞նչ է պատճառը:

—Տեսուչը և վարդապետները, անբարոյական մարդիկների խումբ, ձեռք են ձգել այդ ուսումնարանի մենավաճառությունը: Նրանք ստանում են շատ յուղալի ռոճիկներ, և որպեսզի այդ անուշ պատառը նրանց բերանից ուրիշները չկարողանան խլել՝ կազմել են մի ամբողջ եզվիտական դաս, զինվորված նրանց բոլոր խորամանկություններով և խաբեություններով: Ջորջիանակ, ժողովրդի աչքերին թոզ փչելու համար, թե իրանք նվիրված են լուսավորության գործին՝ նրանք օրիորդաց ուսումնարանում ձրի դասավորություն են անում, բայց քննությունների ժամանակ թույլ չեն տալիս ուրիշներին նրանց գործունեությունը հետազոտելու, աշակերտների հարցեր առաջարկողներին ուստիկանության զինվորներով դուրս են անում ուսումնարանից:

—Մի՞ թե այդ ուսումնարանները չունին հոգաբարձուներ:

—Ունին, ժողովրդից ընտրված տասներկու հոգաբարձուներ, բայց ուսումնարանների կառավարությունը բոլորովին նրանցից կախված չէ, այլ գլխավոր մանդարինից: Դպրոցի տեսուչը, Քավթառը, նրա շատ մտերիմ բարեկամն է, «Մեկն ինչպես ածում է՝ մյուսն էլ այնպես պար է գալիս...»: Բայց թե ի՞նչ գաղտնիք կա այդ երկուսի մեջ՝ այդ աստված գիտե, թեև ժողովրդի մեջ շատ անվայել բաներ են խոսվում...

—Եվ հոգաբարձուները լսո՞ւմ են:

—Չեն լսում, բայց իրանց հարայ-հրոցով էլ չեն կարողանում մի բան շինել, որովհետև գլխավոր մանդարինը տեսչի կողմն է: Բացի սրանից, այս վերջինը, խորամանկ, որպես օձ, արդեն մտել է հոգաբարձուներից մի քանիսի դամարը, և նրանց մեջ երկպառակություն է ձգել:

—Մի՞ թե դրանց մեջ օրինավոր մարդիկ չկան:

—Դուք կարծում եք օրինավոր մարդիկ կարո՞ղ են նրանց մեջ դիմանալ: Եղել են նրանց մեջ օրինավոր մարդիկ, բայց այդ եզվիտների խումբը ամեն հնարք գործ է դնում նրանց հալածել, հուսահատեցնել և հեռացնել: Եվ, արդարև, փոքրիշատե յուր պատիվը և ազնվությունը պահպանող մարդը հեռանում է նրանցից, և նրանք սկսում են արհամարհական հիշոցներ կարդալ նրա ետքից. «Նա անընդունակ էր ազգային լուսավորության գործին, նա բռնակալ էր, նա եսական էր», և այլն:

—Սարսափելի՞ մարդիկ:

—Օրինակի համար, դրանց մեջ կա մինը, որին կոչում են Ջուր-ծամող. այդ բառի մեջ պարունակվում է նրա ամբողջ բնավորությունը, որովհետև այնքան ծույլ է, որ ջուրն էլ ծամելով է խմում: Նրա ամբողջ գործունեությունը կայանում է նրանում, որ բամբասանքի և զրպարտության պարկը լցրած, թևքի տակին դրած՝ սկսում է զանազան ընտանիքներ մտնել, սրա և նրա վրա չարախոսություններ անել:

Նա հիմար է ավելի, քան ավանակը, բայց այդ հիմարությունը առիթ է տալիս շատերին հավատալ նրան՝ մտածելով, որ մի այդպիսի ողորմելի արարածը չէ կարող մարդ խաբել:

— Սատանան տանե այդպիսի մարդկանց, — կոչեց նրա խոսակիցը:

— Նրանց մեջ կա և մի ուրիշը, որին կոչում են Սատկած-ոջիլ: Եթե ինձ հարցնեն ես ավելի հարմար կհամարեի նրա անունը կոչել Սատկած-բաղլիջ, որ ջարդվելուց հետո էլ, անպիտան հոտ է արձակում: Նրա գործն այն է, որ սուտ լուրեր տարածե զանազան նշանավոր գրողների և գործիչների վրա:

— Բավական է, բավական, զգվեցան ականջներս, — ասաց եկվորը, և նրանք լռեցին:

Մենք էլ բավական ենք համարում զգվեցնել մեր ընթերցողին:

ԲԻԲԻ-ՇԱՐԱԲԱՆԻ

Թեհրանից դեպի արևելա-հարավային կողմը, մի ոչ այնքան ոտնակոխ եղած ճանապարհ տանում է քաղաքից երկու ֆարսախ հեռավորությամբ մի անապատ, ուր ուղևորին երևան է գալիս մի ընդարձակ տարածություն, շրջապատված բարձր պարիսպներով: Ասիական քաղաքներին սովորած աչքն առաջին անգամից կնկատե, թե տեսնում է մի կախարդական քաղաք, որ կուլ է գնացած յուր պարիսպների մեջ. — մինարեթներ, աշտարակներ և ոչ մի շինության նշան չէ երևում դրսից: Երևում են միայն պարիսպները: Բայց որտեղի՞ց է մուտքը:

Կախարդված քաղաքը դռներ ևս չունի:

Պարսից ծերունիների պատմությունը հիշյալ շինվածքի մասին խիստ առասպելական է: Նոքա ասում են՝ թե այդ ցերեկով լուռ և անբարբառ պարիսպների ներսից գիշերվա ժամանակ լսելի են լինում զարհուրելի ձայներ, թե պարիսպների շուրջը թափառում են բյուրավոր ուրվականների խմբեր, թե նրանք շատ չեն հեռանում, միայն պարիսպների մոտ են գալիս, երգում են, կատարելով իրանց դիվական զվարճությունը...: Իսկ երբ առավոտը մոտ է լինում լուսանալու, ամեն ինչ չքանում է, լուվում է և կրկին անբարբառ շրջապարիսպը նկարվում է անապատի մեջ յուր հսկայական տարածությամբ...:

Պարսիկը, լի նախապաշարմունքներով, երբեք չէ մոտենում հիշյալ շինվածքին, և լույս-ցերեկով այնտեղ տեսանելի չէ ոչ մի մարդկային արարած: Միայն ասեղնաձև ուրուրը սավառնում է պարիսպների վրա, գծելով օդի մեջ զանազան շրջաններ, կարծես այն ուրվականների ոգիներից մինը լինի դա...:

Ահա՛ այնտեղ, ավերակներից ոչ այնքան հեռու, բարձրանում է ծուխ: Ծուխը բնակության նշան է, և խիստ հրապուրիչ գորությամբ ձգում է մենավոր ճանապարհորդին դեպի ինքը:

Ծուխը դուրս է հոսում մի գետնափոր խրճիթից, որի տանիքը հավասար է երկրի մակերևույթին: Մի նեղ մուտք առանց դռան տանում է դեպի խրճիթի ներսը: Գերեզմանի պես խոնավ և մթին խորշ է գա: Միայն մի օջախի մեջ, որ փորած է մի անկյունում, թույլ կերպով վառվում են մի քանի կտոր փայտ, կարծես նրա համար միայն, որ այնտեղ պահպանվի կրակը...:

Օջախի մոտ, եղեգնյա փսիաթի վրա, նստած է մի կիսամերկ ծերունի և խորին ուշադրությամբ կարդում է մի գիրք: Նրա արտաքին կերպարանքն ազդում է պատկառանք և ցավակցություն: Դու կարծում ես, թե քո աչքի առջև երևում է մարմնացած խեղճությունը. — մի մարդ, որ աշխարհիս մեջ չուներ ուրիշ միսիթարություն և ապրում է միմիայն աստուծո համար...:

Դա մոզ է:

Նա կարդում է սրբազան գիրքը — աստվածային Ջենդ-Ավետստան:

— Խաղաղություն քեզ, հայր սրբազնություն, — ողջունում եմ նրան:

Ամեն տեղ հալածական, ամեն տեղ անարգված, այս ողորմելի կրոնավորը ամբողջ կես դար անցուցել է յուր տխուր ճգնարանում: Առաջին անգամ է նա լսում մի օտարականի ձայն, որ առանց ան ու սարսափ զցելու նրա վրա, ոտք է կոխում նրա շեմքի վրա խաղաղասիրական ողջույնով:

Նա խորին ծանրությամբ ծալում է գիրքը, մի կողմ է դնում և կանգնելով, ընդունում է յուր անակնկալ հյուրին:

Ջրադաշտյան փիլիսոփայի խոսակցությունը մեղմ է և իմաստալից: Նա ախորժանոք պատմում է ամեն ինչ այն մարդուն, որ նայում է նրա վրա ավելի մարդասիրական աչքով: Ոչինչ նրան այնքան չէ միսիթարում, որքան մարդկանց համակրությունը, որովհետև այդ թշվառը յուր կյանքում երբեք գթություն վայելած չէ մարդո որդիներից...:

Բայց ինձ ավելի հետաքրքրական էր այն միտքը, թե ինչն էր առիթ տվել նրան բնակվիլ այն տխուր և ամայի անապատի մեջ, այն կախարդական շինվածքի մոտակայքում, ուր թափառում էին ուրվականների խմբերը միայն...:

Երբ այս մասին հարցմունք եղավ, մոզը յուր լի ջերմեռանդությամբ աչքերն ուղղեց դեպի երկինք, արտասանեց ինձ անհասկանալի մի քանի խոսքեր, որոնց միջից խիստ լիահնչյուն ձայնով դիպավ իմ ականջին բառս՝ Բիբի-Շարաբանի¹:

— Ի՞նչ է նշանակում այդ:

— Հետևի՛ր ինձ, բարի երիտասարդ, — ասաց նա, ընթանալով յուր խրճիթից դեպի դուրս:

Ես կատարեցի նրա հրամանը: Պարիսպը, որի մոտ տարավ ինձ մոզը, էր նույնը, որ ես առաջուց տեսած էի: Միայն նա մերձեցավ երկայն սանդուղքին, որ թավալված էր պարսպի մոտ, խնդրեց ինձ օգնել իրան վեր բարձրացնելու սանդուղքը:

Ես շուտով կատարեցի նրա ցանկությունը, երբ հասկացա նպատակը: Մոզը կամենում էր սանդուղքը գնել պատի մոտ և ինձ վեր հանել պարսպի գլուխը, իմ ուզածն էլ այդ էր, տեսնել արդյոք ի՞նչ կա այն փակյալ քաղաքի ներսումը:

— Նայի՛ր, — ասաց մոզը, — երբ մենք բարձրացանք վերնապարսպի վրա:

Ես երբեք չեմ կարող հեռացնել ինձանից այն անախորժ տպավորությունը, որ թողեց ինձ վրա այն տխուր տեսարանը: Շրջապարսպի ամբողջ տարածությունը ներկայացնում էր մարդկային մարմինների մի անտառ, ուր անշարժ կանգնած էին հազարավոր կմախքներ և դեռ չլուծված դիակներ, մերկ՝ որպես ճշմարտության արձանը:

Ինձ երևաց, թե դա մի դյուրական աշխարհ է, որ երևան հանեց իմ աչքերի առջև կախարդ-մոզը: Եվ ես տեսնում էի այն ուրվականների գնդերը, որոնց մասին ինձ պատմել էին շատ և շատ զարմանալիք:

Բայց իմ տեսածը իսկություն էր: Ես պարզ նշմարում էի կմախքները, մինը մյուսի մոտ շարված, և ինձանից այնքան հեռու չէին կանգնած բազմաթիվ մերկ մարմինները, որոնց գլխի վրա կատաղի կոնչյունով պտույտ էին գալիս գիշակեր թռչունները: Նրանք իջնում էին մերկ մարմինների վրա, իրանց սուր կտուցով և մագիլներով մի բան կեղեքում էին այնտեղից և կրկին բարձրանում օդի մեջ, իրանց հետ տանելով հափշտակած ավարը...:

Մոզը պշուցած աչքերով նայում էր այս ոչ այնքան զվարճալի տեսարանի վրա. նրա շրթունքները շարժվում էին, երևում էր, որ նա աղոթում էր:

Ես նկատեցի՝ թե՛ կմախքների և թե՛ դեռ չլուծված դիակների բոլորի երեսները ևս դարձուցած էին դեպի արևելք: Բայց ի՞նչն էր, որ այնպես կանգուն պահում էր մեռած մարմինները բաց օդի մեջ: Այս գաղտնիքը հասկանալի եղավ միայն այն ժամանակ, երբ ես տեսա, որ յուրաքանչյուր կմախքի և դիակի երկու թևերի տակ ամրացած էին փայտյա նեցուկներ, որոնք այնպես հարմարեցրած էին, որ ոչ միայն իրանց մեջտեղում կանգնած մարմինները պահում էին բոլորովին ուղղակի կերպով, այլև նրանց ոտները չէին դիպչում գետնին: — Այդ ի՞նչ է, — դարձա ես դեպի մոզը, որ երևում էր, թե՛ դեռ չէր վերջացրել յուր աղոթքը:

— Բիբի-Շարաբանի, — կրկնեց նա առաջին խոսքը, դարձյալ թողնելով ինձ անհասկացողության մեջ:

Երբ ասացի, թե չեմ հասկանում նրա խոսքը, նա բացատրեց գենդական բառի իմաստը, ասելով.

— «Հասարակաց կայարան» է դա:

— Կնշանակե հանգստարան կամ գերեզմանատո՞ւն է:

— Այո՛, այդպես:

— Մի՞ թե դուք սովորություն չունիք թաղել ձեր մեռելները: Մոզը մի զարմացական հայացք ձգեց իմ երեսին, որպես թե լսում էր մի հիմար խոսք, և պատասխանեց ասելով.

— Ինչպե՞ս թաղել, բարի երիտասարդ, ինչպե՞ս պղծել սուրբ հողը մեռելոտի մարմիններով:

—Բայց այդպիսով դուք պղծում եք օղբ, որ ավելի վտանգավոր է, որի ապականությունից կարող են վարակվել կենդանի մարդիկ:

Իմ պատասխանը վիրավորական էր: Մոզը պատասխանեց փոքր-ինչ զայրացում ցուցանելով իմ խոսքերի դեմ:

—Տեսնո՞ւմ ես սրբազան Միհրը, — նա ցույց տվեց արեգակը, նրա աստվածային ճառագայթների ներքո ամեն ապականություն մաքրվում է, սրբագործվում, և անշնչությունից վերափոխվում է դեպի կենդանի մարմին: Նա է գետնից ծլեցնում, ծաղկեցնում և պտղաբեր առնում փտած և ապականված հունդը (սերմը): Նա և այդ բյուրավոր կմախքներին, որ կանգնած են նրա «սրբազնության սեղանի» վրա, կմաքրե, շունչ և մարմին կտա: Նա է աղբյուրը բարության, լույսի և կենդանության:

—Եվ դուք ա՞յդ նպատակով եք կանգնեցրել այդ դիակները նրա ճառագայթների տակ:

—Այդ հրամայում է մեզ առնել Որմիզդի սրբազան² օրենքը: — Թո՛ղ հեռու լինին քեզանից Արհմնի³ նենգությունները, բարի երիտասարդ, թո՛ղ երկբայությունը չմոլորեցնե քեզ հավատալ սուրբ խոսքին:

Վիճել զրադաշտական կրոնավորի նախապաշարմունքների դեմ, ինձ չէր հասցնելու մի օգտավետ հետևանքի: Ես ցանկացա ավելի մանրամասն տեղեկություն ստանալ նրանից այն հանգստարանի վերաբերյալ, իրանց կրոնական ծեսերի մասին: Նա պատմեց, ինձ շատ բան: Նա ասաց, թե յուրաքանչյուր հանգուցյալ մարմին, — որ այնպես հեցյալ է երկու սյուների վրա, լավ ևս է ասել, քարշ է ընկած երկու փայտյա նեցուկներից, — պետք է այնքան ժամանակ մնա, մինչև նրա մարմնի մսերը թռչունների կերակուր դառնալուց հետո, մնացյալ ոսկերոտիքը քայքայվին և վայր թափվին այն խորի մեջ, որ ամեն մեկի տակ փորած է: Եվ ավելացրուց, թե հանգստարանին հսկող մոզը, ամեն մեկ մարմնի լուծելու եղանակից կգուշակե նրա ապագան Որմիզդի դրախտի մեջ: Այս խոսքերից հետո նա պատմեց ինձ յուր մի քանի դիտողությունները, որ արած էր մարմինների մասին:

— Ահա՛ այն դիակը, որ կանգնեցրած է մեզանից տասը քայլ հեռու, — առաջ տարավ նա, — դու տեսնում ես, թե որպե՛ս վայրենի չախկալը, յուր հետևի թաթերի վրա կանգնած, վեր է բարձրացրել գլուխը և անհագ ախորժակով կրծոտում է հանգուցյալի աջ ձեռքը: Դա հանգստարանիս նոր մարմիններից մեկն է: Այն ձեռքը, որ այժմ չախկալին կերակուր է դառնում, շաղախված է մի անմեղի արյունով...: Դու տեսնում ես նրանից ոչ այնքան հեռու մի այլ մարմին, որի ձախ ուսի վրա նստած է ահագին սև ագռավը և յուր կտուցով դուրս է փորում հանգուցյալի աչքերը: Նույն աչքերը երբեք չէին կշտանում այն բաներից, ինչ որ վատ էր: Նոքա ման էին ածում թշվառին այն ճանապարհի վրա, որ ուղղում է յուր մոլորյալների առջև խավարային Ահրիմանը...: Ահա՛ այն կմախքը, որի գագաթի վրա նստած է զգվելի բուն և անդադար կոցահարում է կաշուց զրկված սկավառակը, նույն գլխի մեջ երբեք մուտք չէ ունեցել ճշմարտության խոսքը...: Դու տեսնում ես և մի մարմին, որի ոտքերի տակ պտտվում է վայրենի կատուն, դա մի նշանավոր ավազակի դիակն է, և այժմ ավազակ գագանն ուտում է այն ոտքերը, որոնք միշտ դուրս են դրված եղել ուղղության շավղից...:

Այսպես շատ գուշակություններ արավ մոզր, յուրաքանչյուր մարմնի անցյալ կյանքը համեմատելով նրա ներկա դրության հետ, և ներկայից եզրակացություններ անելով նրա ապագայի մասին: Նա խոսեց և մի քանի արդարների համար, հայտնելով, թե ի՞նչ նշաններից գիտե նրանց անմեղությունը: Բայց երբ նրա աչքերը հանդիպեցան մի կմախքի, որի ճերմակ ոսկորների վրա այնպես գեղեցիկ կերպով խաղ էին անում արեգակի ճառագայթները, նա այլևս չկարողացավ խոսել, և ես նկատեցի, թե որպես ծերունու շիջած աչքերը լցվեցան արտասուքով, և նա շարժեց գլուխը, նշան անելով, որ ցած իջնենք:

Բայց ի՞նչ էր, որ այնպես դառն կերպով վրդովեց ողորմելու սիրտը, ինչո՞ւ նա ինձ մի խոսք անգամ չասաց այն մարմնի մասին, որ եղավ նրա արտասուքի առարկան:

Իջնելով պարսպից ցած, մենք նստեցինք նրա խրճիթի դռանը: Արևը դեռ նոր էր թեքվում դեպի յուր գիշերային մուտը, անապատի ջերմությունը փոքր-ինչ մեղմացել էր: Բայց ես չէի կարողանում հանգստացնել իմ հետաքրքրությունը, քանի նկատում էի ծերունու դեռևս տխուր և մելամաղձական դեմքը:

Իմ երկար թախանձելուց հետո ծերունին հաճեցավ պատմելի թե ի՞նչ էր նրա ականա դառնության պատճառը, որ առաջ եկավ այն կմախքի վրա նայելուց: Ես թույլտվություն խնդրեցի ծիսել և սկսա լսել նրան:

Նա այսպես սկսավ յուր պատմությունը.

— Երկու տասն ձմեռների հալվել էին ձյունները, երկու տասն գարուններ գեղազարդել էին Զարի4 անապատը, մինչ ես լցուցանում էի իմ մտավոր ծարավը իմաստնագույն իմաստուններից՝ Իբն-Ֆերհաստի սպասում: Նրան կոչում էին «Աղբյուր գիտության»: Որպես մեղր և կաթ բխում էր աստվածային մարդու շրթունքից սուրբ խոսքը: Նրան հայտնի էր ամենաձածուկ իմաստը սրբազան տառի, և նա գիտեր ամենախորին գաղտնիքը, ինչ որ գրած է մարդու որդիների երիկամունքի մեջ...:

Բայց ավելի քնքուշ, քան Շիրազի շուշանը, և ավելի գեղեցիկ, քան Ռեշթի5 վարդը, էր բարի Ղամարը6, մի նազելի օրիորդ, որի դեռ նոր ողջախոհական ստիկները բոլորվել էին անմեղ կրծքի վրա: — Դա վարպետիս աղջիկն էր:

Վարպետիս տունը բովանդակում էր յուր մեջ մի ամբողջ դրախտ, ուր աստծո օրհնության հետ թագավորում էին խաղաղությունն ու գոհությունը: Բայց չկա մի վարդ առանց փշի, և շատ անգամ գեղեցիկ, լուսապայծառ ցերեկի մեջ տիրում է մառախլապատ մրրիկը յուր զարհուրանքով...:

Նույնը պատահեց և վարպետիս ընտանիքի հետ:

Այն մեծահանդես տոներից մեկի օրը, երբ սուրբ քաղաքի7 ուղղափառները ծաղիկներով են հանդիպում Նով-բուզը8, մանկահասակ կույսերի խումբը հավաքվել էր մի բլրի վրա, ուր նրանք այն տոնին սովորություն ունեին իրանց խաղերով զվարճանալ: Նույն միջոցին անցնում է բլրի մոտից քաղաքի սերդարը, որ որսորդությունից էր վերադառնում: Նրա աչքն ընկնում է աղջիկների խմբի վրա և գեղեցիկ Դամարի դեմքը հափշտակում է նրան:

Մի քանի օրից հետո սերդարի ապարանքից պատգամավոր եկավ վարպետիս մոտ և հայտնեց, թե նորին պայծառափայլության սիրտը գրավել է Ղամարի գեղեցկությունը, և ցանկանում է նրան յուր կին ունենալ:

Կայծակի հարվածն այնքան զարհուրելի չէր կարող լինել, որով Որմիզդը հալածում է Ահրիմանի դևերին, քան այս խոսքը, որ լսեց վարպետս սերդարի պատգամավորի բերանից, նա սկզբում բոլորովին շփոթվեցավ, հետո Աստծո գորությունից մի փոքր ոգի առնելով, պատասխանեց, — թե ինքը չէ կարող յուր զավակը կնության տալ մի մարդու, որ չէ պաշտում Որմիզդի կրոնքը: Այս պատասխանը պատգամավորը դարձնում է սերդարին և չարանենգ սիրտը լցնում է վրեժխնդրության թույնով:

Վրեժխնդրությունը չուշացավ: Մի քանի օրից հետո սրբազան քաղաքը լցվեցավ արյունով և արտասուքով...:

Մահմեդականների ձեռքում միշտ հեշտ է եղել խեղճ Գաբրների⁹ հալածանքը, նրանք իրանց ժողովուրդը մեր դեմ գրգռելու մեջ խիստ վարպետ են: Մեր մասին մի քանի սուտ լուրեր, որ դիպչում էին նրանց կրոնական զգացմունքին, տարածելը բավական էր վառելու ամբոխը կատաղի վրեժխնդրությամբ:

Նույնը եղավ և այն ժամանակ:

Քաղաքի մեջ տարածվեցավ մի բոթաբեր լուր, թե Գաբրները թշնամությամբ պղծել են մահմեդականներին պատկանող մի մատուռ, որ չափազանց գրաված էր նրանց հավատքը և դարձել էր հասարակաց ուխտատեղի: Նրանք ամբաստանեցին Գաբրներին մի բոլորովին հնարած զրպարտությամբ, իբր թե Գաբրները նույն մատուռի մեջ գիշերով գցել են մի սատկած շուն:

Որքան և սուտ լիներ այդ զրպարտությունը, դարձյալ բավական էր վառելու մահմեդականների կատաղությունը: Նրանք այդպիսի դեպքերում ստություն և ճշտություն չեն որոնում, մանավանդ, երբ թելադրողը ինքը սերդարն էր՝ մի քանի գլխավոր մուլլաների հետ:

Գիշեր էր. այն մթին գիշերներից մինը, որ Ահրիմանը պատրաստում է յուր սևագունդ պաշտոնյաների համար...: Մի քանի բուպեում Գաբրների թաղերը լցվեցան մահմեդականների կատաղի ամբոխով: Կրակն ու սուրը սկսան անխնա կոտորել «սուրբ ժողովրդի» անմեղ որդոց...:

Նույն սարսափելի ժամուն իմ միտքն եկավ Ղամարը: Ես սկսեցի ցնորվածի նման վազել դեպի վարպետիս տունը: Գիշերվա խավարը պատել էր աշխարհը, բայց հրդեհների կրակը լուսավորում էր քաղաքը, որպես ցերեկ: Չգիտեմ ի՞նչ աստվածային գորություն էր այն, որ ինձ առանց վտանգի հասցրուց վարպետիս տուն, որ նույն ժամուն վառվում էր բոցերի մեջ: Իմ աչքին դիպավ վարպետիս մարմինը, որ արյան մեջ շաղախված ընկած էր յուր հրդեհված տանից ոչ այնքան հեռու: Բայց ես չդարձա դեպի նա, որովհետև որոնում էի Ղամարին...:

Իմ ականջներին զարկում էին հափշտակված կույսերի և կանանց դառն աղաղակները, բայց նրանցից ոչ մինը Ղամարի ձայնը չէր:

Ես գտա նրան մի ֆերրաշի ձեռքում, որ քաշ էր տալիս թուլացած և ուշակորույս եղած օրիորդին դեպի սերդարի ապարանքը: Խենջարիս մի զարկ բավական եղավ ցած գլորել անզգամին, և ես հափշտակեցի նրա ձեռքից թանկագին ավարը...:

Ես մինչև այսօր երևակայել չեմ կարող, թե որպես հաջողվեցավ ինձ ազատել նրան: Միայն մտաբերում եմ այսքանը, որ ուշի եկա այն ժամանակ, երբ նկատեցի, թե գտնվում եմ քաղաքից մի քանի փարսախ հեռու մի դաշտի մեջ, ուր արևը դեռ նոր էր սկսել արձակել յուր առաջին ճառագայթները: Ես այն ժամանակ զգացի, թե մի քանի տեղից վիրավորված եմ, ե՛րբ, կամ ո՛ւմ հետ կռվելու ժամանակ ստացա վերքերը, մտաբերել անգամ չկարողացա: Ես կամենում էի փաթաթել վերքերս, բայց երբ նկատեցի, որ Ղամարը տակավին անզգայության մեջ էր, սկսեցի հոգ աանել նրան ուշի բերելու:

Երկա՛ր է, բարի երիտասարդ, երկա՛ր է պատմությունը և խստոր դժվա՛ր միանգամից բոլորը հաղորդել քեզ, թեև իմ ալևոր գլխի մեջ ամենը պահված են, և մոռացությունը ոչինչ չէ ջնջել այն տխուր հիշողություններից...: Երևակայեցե՛ք միայն ողորմելի փախստականի վիճակը, որ ամբողջ ամիսներով պետք է անցներ ամայի անապատների միջով, միշտ խույս տալով մարդկային բնակությունից, և դա ուղեկից ուներ մի թույլ և տկարամարմին օրիորդ, բոլորովին մարած անոթությունից և ճանապարհի դաժանությունից... :

Պիղծ համարված Գաբրն ամեն տեղ հալածված է, ամեն մահմեդական խորշում և խոտում է նրանից. մենք մինչև անգամ պոկված էինք անապատի հովիվների հյուրասիրությունից, որոնց սեղանը բաց է ամեն ճանապարհորդի առջև: Լույս ցերեկով մենք թաքչում էինք մացառների մեջ, իսկ գիշերով շարունակում էինք մեր ուղին: Մեր կերակուրն էր անապատի մանանան10, իսկ երբեմն պատսպարան և ողորմություն էինք գտնում բարի Արմենիների և Դավուդիների11 մոտ, դրանք չեն հալածում Գաբրին...:

Այսպես մենք անցանք Իսպահան, Ղում և Քաշան քաղաքները: Ճանապարհին մենք գրաստ չունեինք, այդ մի ավելորդ ծանրություն է փախստականի համար, որ միշտ ստիպված է թաքչիլ: Սկզբում օրիորդը տոկուն էր և առանց դժվարության հետևում էր ինձ. բայց փոքր առ փոքր նրա ուժերն սկսան թուլանալ. այնուհետև ես ստիպված էի թանկագին բեռը կրել իմ շալակին...: Այդ ավելի անտանելի էր նրան, և ես ստեպ լսում էի նրանից այսպիսի խոսքեր. «Ա՛խ, ե՛րբ աստվածները պետք է առնեն իմ հոգին, որ դադարեմ քեզ անհանգիստ անելուց...:

Մենք դիմում էինք դեպի Թեհրան այն մտքով, որ շահի ոտքերի փոշին համբուրենք և նրանից շնորհ և արդարադատություն խնդրենք սերդարի բարբարոսության դեմ: Բայց թշվառ օրիորդի տկարությունը հետզհետե սաստկանում էր, վերջապես նրա մեջ հայտնվեցավ խիստ զորեղ տագոց: Ես գործ դրի իմ բոլոր բժշկական միջոցները, ինչ որ ուսած էի գրքերից, բայց ոչինչ չօգնեց, խղճալու կենսական ուժերը սպառվել էին...:

Մինչև Թեհրան մնացել էր մի քանի օրվա ճանապարհ միայն, մենք իջևանել էինք մի գյուղի մոտ, ցորենի արտերի մեջ: Գիշեր էր: Լուսինը հեզությամբ սահում էր կապույտ երկնքի վրայով. բոլոր աշխարհին տիրել էր մի մեռելային լռություն: Օրիորդը՝ յուր գլուխը դրած իմ ծնկների վրա տանջվում էր դառն խռովության մեջ: Ես տխրությամբ նայում էի նրա վրա. հանկարծ նա յուր լի

երախտագիտությամբ աչքերն ուղղեց դեպի ինձ և արտասանեց այս խոսքերը. «Ես մեռնում եմ, Հազկերտ, աղոթի՛ր ինձ համար»...:

Դա եղավ նրա վերջին խոսքը...:

Ես սրբությամբ կատարեցի նրա վերջին խոսքը, բարի երիտասարդ, ահա՛ կես դար է անցնում այն օրից, որ ես աղոթում եմ նրա շիրիմի մոտ, գիշեր և ցերեկ աղոթում եմ, թեև նա արդար էր, որպես արևի ճառագայթը, թեև նա անբիծ էր, որպես նրա լույսը. — Բայց նա սիրում էր ինձ...:

ԽԱԶ-ՓՈՒՇ

(Մի նկարագիր պարսկական թշվառների կյանքից)

Ա

Ցուրտ է:

Այս առավոտ արեգակը դողդողալով, երկչոտ կերպով դուրս նայեց հորիզոնից և կրկին անհայտացավ: Նրա գունաթափ դեմքը այնքան շփոթված էր, այնքան ողորմելի էր, որ մարդ խղճում էր նրա վրա նայելիս:

Նա էլ մրսում էր:

Երկինքը մառախլապատ է: Ձյուն չկա: Բայց օդի մեջ սառցային փոշին, արծաթյա թեփուկների նման, լողում է, շողշողում է միլիոնավոր մանր աստղիկներով: Այդ աստղիկները, ինչպես բյուրեղի սուր փշրանք, կտրատում են, այրում են մարդու աչքը, երեսը, ձեռքերը և մարմնի բոլոր բաց տեղերը: Անկարելի է շունչ առնել: Շունչը սառչում է շրթունքների վրա: Անկարելի է աչք բաց անել: Թերթերունքները սառած, ամուր կպած են միմյանց հետ: Փչում է դառնաշունչ քամին և ամեն ինչ քարացնում է:

Անհիշելի ժամանակներից Թեհրանը մի այդպիսի ցուրտ առավոտ չէր տեսել:

Փողոցներում գետինը երկաթի նման սառել, ամրացել և ճաքճքել էր: Սառել էր և ջուրը, որ անցնում էր ստորերկրյա խողովակներով: Սառել էին և լճակները, որ շինված էին սառցատների մոտ: Սառել էին և ծառերը իրանց եղյամապատ ճյուղերով: — Ամբողջ քաղաքը ներկայացնում էր մի անշարժ, սառցային զանգված:

Չնայելով, որ օրից բավական անցել էր, բայց փողոցներում դեռ ոչ ոք չէր երևում: Բոլոր դռները փակ էին: Չէին երևում և թռչունները: Միայն սովատանջ ագռավը, չկարողանալով երկար համբերել, դուրս նետվեցավ յուր պատսպարանից, գնաց մի որևէ հարակ որսնելու: Նա անցավ եղյամով արծաթագրած կտուրների վրայով, նայեք լուսամուտների սառցային նկարներին, անցավ ամալի փողոցներով, նայեց յուր ծանոթ աղբանոցներին և, մի տեղ մի ինչ-որ անորոշ կույտ տեսնելով, ուրախությունից մի քանի պտույտներ գործեց օդի մեջ, և ապա վերևից սլացավ կույտի վրա: Սկսեց շտապով կտցահարել և մագիլներով քրճրճեր: Բայց կույտը քարի նման սառել, կպել էր փողոցի հատակին: Երեկ, երբ այստեղից անցավ ջորիների քարավանը, դեռ փափուկ ու թարմ

էր այդ կույտը: Բայց այսօր սոված թռչունը նրա ամբողջան միջից մի գարու հատիկ անգամ դուրս փորել չկարողացավ: Նա տհաճությամբ թողեց կույտը և կրկին նետվեց սառցային տարածության մեջ:

Միննույն նպատակով յուր պատասպարանից այս առավոտ դուրս էր եկել մի այլ սովատանջ արարած: Բայց դա ավելի բախտավոր գտնվեցավ, քան թե ագռավը:

Դատարկ փողոցով միայնակ գնում էր նա: Մերթ փութացնում էր քայլերը և վազ էր տալիս, մերթ կանգ էր առնում, մտածում էր, և ապա շարունակում էր գնալ դանդաղ, անհավասար քայլերով: Կարծես բնավ ցուրտ չէր զգում, թեև բոլորովին մերկ էր: Նրա հագուստը բաղկացած էր երկու կտորից միայն: Դրանք երկու կտավյա դենջակներ (փութայ) էին, որոնցից մեկը կապել էր մեջքին, սքողում էր նրա մերկությունը և իջնում էր մինչև ծնկները, իսկ մյուսը անփույթ կերպով ձգած ուներ ձախ ուսի վրա, ծածկում էր կուրծքի ու թիկունքի մի մասը: Մարմնի մնացած մասերը մնացել էին բաց: Բաց էր գլուխը, որ պատած էր թաղիքի նման թանձրացած մազերով, բաց էին և բոբիկ ոտները, ճաքճքած կրունկներով: Վաղորդյան դաժան ցուրտը կարծես վախենում էր շոշափել այդ թշվառ մերկությունը, որ ներկայացնում էր մի մռայլ, անճոռնի այլանդակություն: Մրոտած դեմքը, մոխրապատ մարմինը, մշտական կեղտի հաստ խավը ավելի սարսափելի էին դարձնում այդ տարօրինակ այլանդակությունը:

Շրջակայքի ամբողջ դատարկության մեջ տիրում էր սպանիչ, անապատական տխրություն: Բայց նա ուրախ էր: Գնում էր սուլելով և երբեմն խուլ կերպով եղանակում էր երգի նման մի բան: Նրա ձայնը, փողոցների խորին ամայության մեջ, լսվում էր որպես ծայրահեղ թշվառության մի դառն մրմունջ, որ դուրս էր հնչվում խորտակված, վաստակաբեկ կուրծքից...:

Այդ մարդը «Խագ-փուշ» էր:

Մարդիկ նրա մերկությունը ծաղրելու համար «Խագ-փուշ»¹² կոչեցին: Բայց նա մարդկանց պճնասիրությունը ծաղրելու համար շրջում էր բոլորովին մերկ մարմնով:

Նա անցավ բազարի ընդարձակ հրապարակը և մտավ ծածկված շուկաներից մեկի մեջ: Կրպակները դեռ բացված չէին: Գիշերապահ հասասները, մուշտակները գլխների վրա ծածկած, դեռ կուչ էին եկած խանութների թումբերի վրա և, կռացած, իրանց սառած ձեռքերը բռնել էին շիկացած մանդալի վրա: Բայց կրակն անգամ սառել էր, ջերմություն չէր ազդում:

Մտնելով շուկան, նա ավելի առաջ չգնաց: Մուտքի մոտ, վաղ-առավոտյան, արդեն յուր կրպակը բաց էր արել նրա ցանկալին: Այսինքն, մերկ գետնի վրա նստած էր մի կեղտոտ մարդ և յուր մոտ դրած ուներ մի խեցեղեն աման, որի բերանը ծածկած էր մի ավելի կեղտոտ կտավի կտորով: Ջերմ գոլորշին բարձրանում էր ամանի բերանից և լցնում էր օդը ախորժալի հոտով:

Շաքարից ավելի քաղցր է,

Մեղրից ավելի համով,

Ըշտապեցեք, աղքատներ՝ ը,

Պրծնելու վրա է:

Այսպես գովաբանում էր նա յուր վաճառքի հատկությունները և բարձր ձայնով գնողներ էր հրավիրում:

Մեր մուլաշրջիկը մոտեցավ նրան, հպարտ կերպով ասելով.

— «Խագ-փուշի» բաժինը հանեցե՛ք...:

Ծախողը տակից երկշտ կերպով նայեց նրա վրա, հետո դողդոջուն ձեռքը տարավ դեպի ամանի բերանը, վեր բարձրացրեց նրա վրա ձգած կտավը, և դուրս բերեց նրա միջից մի քանի մուգ-վարդագույն գնդակներ, մեծ ու փոքր դիրքով: Դրանք ուրիշ ոչինչ չէին, էթե ոչ խորոված ճակնդեղի կոշտեր, որ աղքատների առավոտյան ամենասիրելի տաք կերակուրն է, մանավանդ ձմեռային օրերում:

«Խագ-փուշը» ցած բերեց ուսի վրա ձգած դենջակը, ստացած նվերը փաթաթեց նրա մեջ և, առանց շնորհակալություն հայտնելու, շտապով հեռացավ:

Ճանապարհին հանդիպեց նրան մի այլ «Խագ-փուշ»: Այդ երկրորդը ավելի ծանր էր, քան առաջինը և ավելի լավ էր հագնված, քան առաջինը: Կտավյա երկար շապիկի վրա, որ նրա միակ ներքին հագուստն էր և մեջքից պնդած էր թոկով, ձգած ուներ նա մի նույնպես երկար վերարկու, որ իջնում էր ծնկներից բավական ցած: Եթե հարկավոր լինեք աշխարհի բոլոր հնոտիների նմուշներն ունենալ, անտարակույս, կարելի էր գտնել այդ վերարկուի թանձր բաղադրության մեջ: Դա ցնցոտիների մի հարուստ հավաքածու էր, որ նրա ուսերի վրա վերարկուի պաշտոն էր կատարում: Եվ այդ բազմամասնյա հավաքածուն կազմվել էր տարիների, շատ տարիների ընթացքում: Նրա դերձակը եղել էր ինքը ժամանակը: Բախտի բերմունքների համեմատ, երբ պատահել էր նրա կրողին փողոցներում և աղբանոցներում մի շորի կամ փալասի պատառ գտնել, նա խնամքով վեր էր առել և կարկատել էր յուր վերարկուի վրա: Այնտեղ ամեն տեսակ կտոր կար: Նյութերի և գործվածքների մեջ խտրություն չէր գրված: Այնտեղ կպցրած կային և՛ հին գուլպաների, և՛ հին գլխարկների կտորտանքներ, այնտեղ կպցրած կային և կոշիկների երեսներ, իսկ նրանց կարգում մի գեղեցիկ կտոր քիշմիրյան ընտիր շալից: Բավական էր մի թել քաշել, և ահա ցնցոտիների մի ամբողջ շարք փուլ կգար և, քայքայվելով ու լուծվելով, կթափվեր ցած: Այդ մարդը յուր վերարկուով, կարծես հանդիմանում էր հասարակությանը: Նա միանգամից կրում էր յուր վրա այն բոլորը, ինչ որ մարդիկ առանձին մասերով էին հագնում:

Նշանավոր էին նրա հողաթափները, որ կրում էր մերկ ոտներով: Նրանց դրությունը շատ չէր տարբերվում վերարկուի վիճակից: Չանազանությունը նրանում էր միայն, որ հողաթափների կազմվածքի մեջ մտել էր մեծ քանակությամբ երկաթ, որից, դժբախտաբար, զուրկ էր վերարկուն: Յուր կյանքում այդ թշվառականը, փողոցներում կամ ճանապարհների վրա, որքան մեխի կտորներ էր գտել, բոլորը գամել էր յուր հողաթափների տակին: Վերջին ժամանակներում նրան հաջողվեցավ գտնել մի հատ էջի նալ (պայտ) — այն ևս գամեց առաջինների շարքում: Բայց դեռևս երկյուղ ուներ, արդյոք այդ գրահավորված հողաթափները կտանե՞ին նրան մինչև յուր կյանքի վերջը: Կարելի էր ամենայն վստահությամբ երաշխավոր լինել, որ կտանե՞ին: Որովհետև, ինչ չափով որ մաշվում էին, նրա հնգապատիկ և տասնապատիկ չափով միշտ նոր նյութեր էին

ավելանում նրանց վրա: Մոսկալի էր նրանց ծանրությունը: Բայց ծերունու ոտները այն աստիճան սովորած էին, որ նա ոչ բազում դժվարությամբ քարշ էր տալիս նրանց յուր հետ — յուր ամբողջ կյանքում քարշ էր տալիս այդ հողաթափները, որպես մի ծանր, տաժանական պատիժ...:

Երբ երկու «Խագ-փուշ»-ները հանդիպեցին միմյանց, առաջինը ողջունեց, հարցնելով.

— Խաղաղություն քեզ, Ահմադ հայրիկ, ի՞նչ կա, որ այդպես վաղ դուրս ես եկել:

— Ցո՛ւրտ է, այս առավոտ շատ ցո՛ւրտ է, — տրտնջալով պատասխանեց ծերունին:

— Կարողացա՞ր մի բան գտնել:

— Ոչինչ բան... Ինչպես աշխարհը պաղել և սառուց է դարձել, այնպես սառել է և մարդկանց սրտերը...

Երիտասարդ «Խագ-փուշը» բաց արեց իր ղենջակը և մի քանի բուրբուկներ արտադրեց, որոնք ստացած ճակնդեղի պատառները եղբայրաբար բաժանեց ծերունու հետ, ասելով.

— Տա՛ր, այսօր այդ քեզ բավական կլինի, իսկ էգուց — աստված ողորմած է:

Նա ընդունեց, և օրհնելով բաժանվեցան:

Բ

Մեչիտից հետո բաղանիքը մահմեդական աշխարհի այն կարևոր հիմնարկություններից մեկն է, որ լցուցանում է բարեպաշտ մուսուլմանի թե՛ հոգևոր և թե՛ մարմնավոր պետքերը: Այստեղ են կատարվում լվացման ծեսերը, այստեղ են ներկվում կրոնասեր հոգիների նվիրական մորուքները, և ձեռների ու ոտների եղունգները սրբարար հինայով:

Որպես մեչիտը յուր հովանավորության ներքո պատսպարում է աղքատների և անտուն, անտեր ծողեհների մի բազմություն — նույն բարերարությունը կատարում է և բաղանիքը:

Ներկայացնենք Թեհրանի բազմաթիվ բաղանիքներից մեկը:

Մեզ համար հետաքրքիր է այն մասը, որտեղից տաքացնում են բաղանիքը: Դա հետևի կողմի մեծ բակն է, ուր ամբարված են բոլոր վառելի նյութերը: Փայտի պակասության պատճառով, վառում են, ըստ մեծի մասին, մանրած հարդ և անասունների աղը: Դանտեի և այլ դասական բանաստեղծների նկարագրած դժոխքը շատ փոքր նմանություն ունի պարսից բաղանիքի այն ստորերկրյա հրամբարի հետ, որ, շատ հատկանիշ անունով, կոչվում է «ջհաննամ», որ նշանակում է գեհեն կամ դժոխք: Մի մթին մուտք, ծուխից և մուխից սևացած պատերով, տանում է դեպի այդ դժոխքը: Այստեղ անշիջանելի կերպով վառվում է կրակը և յուր ջերմությունը տարածում է դեպի բարձր, ընդարձակ կամարները, որոնց վրա դրված են ջրով լի ահագին կաթսաներ, որոնք բոլորակ ավազանների ձև ունին: Դժոխքից կաթսաների մրոտած տակերն են միայն երևում, իսկ նրանց լայն բերանները բացվում են վերևի հարկում, որտեղ բուն բաղանիքն է, այսինքն՝ լվացման տեղը:

Այդ դժոխքը նույնպես ունի յուր դատապարտյալները, այդ դժոխքում ևս տանջվում են մարդիկ, եթե ոչ կրակի բոցերի մեջ, բայց, նրա փոխարեն, կրակից առաջացած մոխրի կույտերի մեջ: Մշտավառ կրակի մոխիրը, բլուրների նման դիզված, բավական ընդարձակ տեղ է բռնում, որ կոչվում է «քուլամբար»¹³, այդ մոխրի ամբարանոցում թավալվում է թշվառների մի ստվար բազմություն: Այստեղ, տաք մոխրի կույտերի միջից, երևում են զանազան գլուխներ մեծ և փոքր, տղաների և աղջիկների, արանց և կանանց: Նայելով այդ ողորմելիների մրտաձեռներին, այնպես է թվում, որ քրեական պատժապարտներ լինեին կենդանի թաղված գետնի մեջ¹⁴:

Ովքե՞ր են դրանք:

Դրանք քաղաքի այն անտերունչ, կիսամերկ երեխաներն են, որոնց հայրն ու մայրը հայտնի չէ, որոնք ցերեկով թափառում են փողոցներում, մուրացկանություն են անում, իսկ գիշերը պառկելու տեղ չունին: Դրանք քաղաքի այն անգործ այր և կանայքն են, որ կամ աշխատության անընդունակ են, կամ աշխատություն չեն գտնում, և ապրում են միայն ողորմությունով: Կյանքի այդ դժբախտ զավակները տարվա տաք եղանակներում ավելի երջանիկ են: Բաց օդի մեջ, երկնքի պարզ կամարի տակ, նրանց համար ամենուրեք տեղ և օթևան կա: Որտեղ մթնում է, այնտեղ էլ պառկում են, թե փողոց լիներ դա և թե քաղաքից դուրս մի անբնակ անապատ: Իսկ ձմեռը: Որտե՞ղ պատսպարվին ձմեռվա ցրտից և սառնամանիքից: Այդ ժամանակ նրանց միակ ապաստարանը լինում է բաղանիքների «դժոխքը»: Տաք մոխիրը նրանց համար փափուկ անկողին է դառնում, մերկ մարմնով թաղվում են նրա մեջ և այնպես պառկում են:

Որքա՞ն այդպիսի թշվառներ կան Պարսկաստանի մայրաքաղաքում, որոնք գիշերը իրանց գլուխը դնելու տեղ չունին: Դրանց թվումն են և «Խագ-փուշ»-ները, դրանց թվումն են և քաղաքի անտեր շները:

Շների հասարակությունը և «Խագ-փուշ»-ների հասարակությունը շատ չէ տարբերվում միմյանցից, շատ նման է միմյանց: Շները բախտավոր են նրանով միայն, որ բնական մուշտակ ունին, որ ինքնիրան նորոգվում է, իսկ «Խագ-փուշ»-ը պետք է իր մերկությունը ծածկելու համար ցնցոտիներ որոնե:

Շները նույնպես «Խագ-փուշ»-ների նման ցերեկով անարգել թափառում են փողոցներում, սպանդանոցներում, պտտում են մսավաճառների շուրջը, երբեմն մսի կամ ոսկորի կտոր են գտնում ու երբեմն բարեպաշտ հաջին գնում է մի քանի «սանգակ»¹⁵ և յուր ձեռքով բրդում է նրանց առջև: Դրանք ավելի ազատություն են վայելում, քան մյուս թշվառները: Ոստիկանությունը չէ հալածում դրանց և ոչ ոք անցագիր չէ պահանջում: Պարսկաստանում շունը միակ արարածն է, որ կրոնքով թեն պիղծ է համարվում, բայց նրան սպանելը — մեղք: Իսկ «Խագ-փուշ»-ներին սպանելու համար մի ծանր պատասխանատվություն չկա:

Շները նույնպես տարվա տաք ամիսներում օթևանի հոգ չեն անում, պառկում են փողոցներում, աղբանոցներում և հաճախ շուկաների կտուրների վրա, որտեղ օգնում են գիշերապահ «հասասներին» խանութներին հսկելու: Բայց ձմեռվա ցրտերը այդ թշվառներին ևս քշում են դեպի բաղանիքների «դժոխքը»: Այստեղ նրանք ացնում են ոչ թե մոխրի տաք ամբարանոցները, այլ բռնում են մի առանձին բաժին, որտեղ պահվում են վառելիքները: Ահա՛ անասունների բոլորովին թարմ աղբի կույտերը, որոնք դիզվելով և ամբարվելով միմյանց վրա, սկսում են խմորվիլ, սկսում

են առանց կրակի տաքանալ և այրվիլ: Չմեռը, այդ կույտերի ջերմության մեջ, կիսով չափ թաղված, բնակվում են շները: Դրանք շատ հաշտ են ապրում իրանց դրացի մյուս թշվառների հետ: Վառելու աղբը գրավում են իրանք, իսկ այդ աղբից գոյացած մոխիրը թողնում են նրանց բնակության համար:

Հայտնվեցավ երիտասարդ «Խագ-փուշ»-ը, որին առավոտյան տեսանք: Նրան կոչում էին Ջաֆար: «Խագ-փուշ»-ների հասարակության մեջ բավական հեղինակություն էր վայելում Ջաֆարը: Թե ինչո՞ւ էր ստացել այդ հեղինակությունը — դժվար է բացատրել, գուցե նրանով, որ մինչդեռ ուրիշ «Խագ-փուշ»-ները իրանց ցնցոտիների մեջ փաթաթված, դարձյալ տրտնջում էին ցրտից, բայց նա յուր ղենջակով ամեննին բողոք չէր հայտնում :

Ջաֆարը ուներ յուր և այլ բարձր արժանավորությունները:

Նա վեհությամբ անցավ մոխրանոցը, աչք ածեց թշվառների վրա և մոտեցավ մի մթին խորշի, որ նեղ ու երկար սենյակի նմանություն ուներ: «Դժոխքը» յուր չորեք կողմում ուներ շատ այսպիսի խորշեր, որոնք տաքանում էին պատերից, և ամպամած օրերում ծառայում էին բաղանիքի սպիտակեղենները չորացնելու համար: Այդ մեկի մի կողմի պատը վաղուց քանդվել էր, այդ պատճառով մնացել էր առանց գործածության: Ջաֆարը բնակվում էր այդ ավերակի մեջ: Բաղանիքպանի հետ նրա մոտ հարաբերությունը՝ այդ առանձնաշնորհության պատճառը եղավ: Նա շինեց, սարքեց յուր բնակարանը, պատի քանդված տեղում քարեր, աղյուսներ դարսեց, իհարկե, առանց ծեփի, և քամին ու ցուրտը անարգել կերպով փչում էին ճեղքերից: Տարակույս չկա, որ Ջաֆարը յուր անձի համար այդքան հոգ չէր տանի, բայց նա ուներ մի այլ պատճառ, որ հարկադրեց նրան այդ մթին գերեզմանը խնդրել բաղանիքպանից:

Նրա խնամակալության ներքո գտնվում էր մի երեխա, որին նվիրել էր նա յուր բոլոր սերը, յուր հոգու բոլոր զգացմունքները: Երեխան քնած էր, երբ նա ներս մտավ, այդ պատճառով հուշիկ քայլերով մոտեցավ, որ չզարթեցնե նրան, և կամաց նստեց նրա մոտ: Մանուկի ներկայությունը այդ կոշտ կոպիտ մարդուն քնքշության էր ընտելացրել: Երկար, մի առանձին գթությամբ նայում էր նրա վրա: Երեխան մինչև վիզը թաղված էր հարոյա անկողնի մեջ, իսկ գլուխը դրած էր քրքրած փսիաթի փաթաթի վրա, որ բարձի տեղ էր ծառայում: Մի հոգատար մոր ձեռքով՝ ամենայն խնամքով պատրաստած անկողին յուր բոլոր փափկությամբ չէր կարող այնպիսի քաղցր քուն պարզել յուր մանուկին, որպես քնած էր այդ փոքրիկ երեխան յուր հարոյա մահճի մեջ: Երբեմն նրա սիրուն դեմքը ժպտում էր, երբեմն նրա լիաշուրթ բերանը թոթովում էր անհասկանալի բառեր: Երևում էր, որ երազների մեջ է: Մրախատն փոշին, որով լցված էր «դժոխքի» ամբողջ մթնոլորտը, դրել էր այդ երեխայի գեղեցիկ երեսի վրա. յուր մուգ-սևագույն խավը, որով նրա դեմքը ավելի թուխ գույն էր ստացել: Նա քրտնած էր, և քրտինքը ողողում էր սև փոշին, և սև կաթիլներով թափվում էր նրա բարձի վրա: Ջաֆարը ձեռքը տարավ, սրբեց երեխայի ճակատից քրտինքը: Բայց, չնայելով նրա բոլոր զգուշությանը, խարտոցի նման կոշտ ձեռքը մի այնպիսի զգալի շփում գործեց, որ երեխան զարթնեց: Նա քնաթաթախ աչքերը թաց արեց և, տեսնելով յուր խնամակալին՝ իր մոտ, սուր ձայնով հարցրեց.

— Աքաղա՛ դը... ի՞նչ եղավ աքաղաղը... ո՞ւր գնաց, հայրիկ...:

— Փախավ, զավակս, — պատասխանեց Ջաֆարը, նրան հանգստացնելով: — Այս բռպեխս կբռնեմ:

—Դե բռնի՛ր... շուտ բռնի՛ր...:

Ջաֆարը, փոխանակ աքաղաղի հետևից գնալու, որին երեխան երագումն էր տեսել, բաց արեց նրա առջև յուր դենջակը: Երեխան, տեսնելով ճակնդեղի կարմիր կոշտերը, մոռացավ աքաղաղին, սկսեց ագահաբար ուտել: Մի քանի բուլե ուտում էր նա ու ձայն չէր հանում: Երբ փոքր-ինչ կշտացավ, ասաց.

— Ի՛նչ լավն է...:

Երեք տարի առաջ Ջաֆարը գտավ այդ երեխային խանձարուրի մեջ, մեջիտի դռան մոտ դրած16 և որդեգրեց նրան: Այդ երեք տարվա ընթացքում այդ երեխան նրա բոլոր հոգածության առարկան էր դարձել:

Անձյուն, դառնաշունչ ձմեռին հաջորդեց անանձրև գարուն, հետո — երաշտ ամառ: Ձմեռը ցանքերը ոչնչացրեց չոր ցուրտը, իսկ ամառը չոր սոթը: Ժողովուրդը սարսափով էր նայում երաշտության վրա, մանավանդ, երբ տեսնում էր, որ կենսական մթերքները օրըսօրե թանկանում էին:

Սովը անխուսափելի էր դառնում:

Բազարում արդեն քանի օր էր, որ հաց չէր երևում: Մարդիկ փողը ձեռքում ման էին գալիս և հաց չէին գտնում: Կառավարությունը ամեն խստություններ գործ էր դնում, որ առատությունը վերականգնե: Օր չէր անցնում, որ մի քանի հացթուխներ ականջներից մեխած չլինեին իրանց խանութների առջևի սյուների վրա17: Օր չէր անցնում, որ մի քանի այլուր ծախողներ քթից դալմուխի ուղտի նման, թոկ անցկացված չլինեին և ման չածեին փողոցներում՝ ի ցույց այլոց18: Բայց դարձյալ հաց չկար ու չկար բազարում:

Արդեն մարդիկ սկսել էին բանջարներով ու արմատներով կերակրվել, և մի քանի օր առաջ փողոցներում գտել էին սովամահների դիակներ:

Բայց Շահի յուրաքանչյուր հարցին, թե ի՞նչ դրության մեջ է սովը, մեծ վեզիրը սովորաբար պատասխանում էր. «Գոհություն աստծո, այժմ կատարյալ լիություն է տիրում, փոքր-ինչ թանկություն տեղի ունեցավ, այն ևս անցավ»:

Խոսվում էր, որ կենսական մթերքները այնքան պակաս չեն, որ սովը այն աստիճան սաստկության հասնե: Խոսվում էր և այն, որ հարուստ հաջիների մոտ նախորդ տարիներից մնացած այնքան ցորեն և այլուր կա, որ բավական կլինեին լիացնելու ժողովրդին, բայց հաջիները թաքցնում են, որ ավելի թանկ գնով վաճառեն: Արդեն հաջի Ռահիմի ամբարները այդպիսի խոսակցությունների առարկա էին դարձել:

Հասարակության տրտունջը օրըսօրե ավելի սաստկանում էր: Կարծիք կար, որ մասնավոր պաշտոնակալներ իրանք հովանավորում էին հաջիներին իրանց ամբարները թաքցնելու և, փոխանակ նրանց հրամայելու, որ հրապարակ հանեն պահած մթերքները և վաճառեն — նրանք պատժում էին խեղճ հացթուխներին, որոնք հաց պատրաստելու համար պետք է հաջիներից գնեին այլուր, իսկ հաջիները նրանց մերժում էին:

Պաշտոնակալների թվում այդ մեղադրանքը ընկնում էր ավելի դարուղայի վրա, որի հսկողության ներքո էր գտնվում բազարի և շուկայի բարեկարգությունը:

Մի օր երեկոյան ազանից բավական անցել էր, աղոթասեր մուսուլմանները իրանց նամազը արել վերջացրել էին և պատրաստվում էին քնելու: Բոլոր փողոցները դատարկվել էին, և քաղաքում գիշերային խավարի հետ տիրում էր խորին լռություն: Այդ այն ծանր, գերեզմանական լռությունն էր, որ հատուկ է բոլոր պարսկական քաղաքներին արևի մուտքից հետո: Կյանքը և գործունեությունը դադարում է, ամեն մարդ փակվում է յուր տան մեջ, որովհետև փողոց դուրս եկողը կարող է կալանավորվել հենց առաջին պատահած «դարավուլից», եթե գիշերվա անունը չգիտե: Իսկ գիշերվա անունը գիտեն միայն ոստիկանությանը շատ մոտ եղած մարդիկ:

Հանկարծ գիշերային այն ընդհանուր լռության մեջ մի տեղից լսելի եղավ շեփորի ձայն: Նրան ձայնակցեցին ուրիշ շեփորներ զանազան տեղերից: Այդ չարագուշակ ձայները սարսափ ձգեցին ամբողջ քաղաքի վրա: Ձայները լսվում էին քաղաքի համարյա բոլոր բաղանիքների կտուրներից: Իսկ նրանց գիշերային տարածամ հնչման նշանակությունը գիտեր ժողովուրդը¹⁹:

«Խագ-փուշ»-ները ոտքի ելան. այդ շշուները արագությամբ սկսեց տարածվել դեպի ամեն կողմ:

Մոխիրների միջից դուրս խուժեց մերկանդամ թշվառությունը և լցրեց բոլոր փողոցները:

Բաղանիքների «դժոխքում» մրոտած, սևացած խառնիճաղանջը որպես մի սոսկալի բողոք, հետզհետե հավաքվելով և ստվարանալով առաջ էր ընթանում սև, այլանդակ հոսանքով: Նրանց մեջ կային կիսամերկ կանայք, ֆուրիայի դեմքով և խառնաշփոթ մազերով, որոնք զինված էին քարերով: Նրանց մեջ կային ծերունիներ, որոնք, որպես ծերացած, հասունացած կատաղություն, իրանց մուրացկանության ցուպը դարձրել էին այս գիշեր վրեժխնդրության գավազան: Նրանց մեջ կային երիտասարդներ, բորբոքված երիտասարդական բոցով: Նրանց մեջ կային պատանիներ, երեխաներ, որոնք, իբրև աղքատության և դառնության խղճուկ գավակներ, աղաղակում էին. «Հա՛ց ենք ուզում...»: Այդ աղաղակը ավելի գորեղ ու ավելի ազդու էր, քան բոլոր զենքերի շաչունը ու շառաչունը:

Բոլորին առաջնորդում էր մեր նախածանոթ ծերունի Ահմադը զինված յուր նշանավոր վերարկուով և ծանր հողաթափներով: Այդ գիշերը կարծես մանկացած լիներ նա: Թանձր վերարկուն ձգել էր ձախ թևքի վրա, որ ծառայում էր նրան որպես վահան, իսկ աջ ձեռքում բռնած ուներ, որպես երկու ռումբեր, իր երկու ծանր հողաթափները: Նրա կողքին գնում էր երիտասարդ Ջաֆարը, որ մի ձեռքով տանում էր «Խագ-փուշ»-ների դրոշը, իսկ մյուս ձեռքով յուր փոքրիկ մանուկին: Դրոշի վրա ծածանվում է «Խագ-փուշ»-ների նշանը, որ պատկերացնում էր մի նիհար, կիսամերկ մուրացկան, կռացած մեջքով, որ մատով ցույց էր տալիս երկինքը, և, կարծես, ասելիս լիներ՝ «Այնտեղ դատավոր կա...»:

Բարձր ձողերի գլխին վառած ջահերի կապտագույն բոցերը լուսավորում էին կատաղի խուժանը, որ անընդհատ կերպով գոռում էր, որոտում էր և ընդհանուր աղաղակների միջից որոշվում էին երեք բառեր միայն — «Յա հո՛ւ... Հա՛կկ»²⁰:

Բազմությունը գնալով ստվարանում էր. նրանց հետ խառնվում էին նոր մարդիկ քաղաքի սրիկաններից, որոնցից շատերը զինված էին: Ոչինչ չունենալով, այդ ստահակները և կորցնելու

ոչինչ երկյուղ չունին: Նրանց մնում էր իրանց մերկ անձը միայն, որից վաղուց կցանկանային ազատվել:

Մի քանի տեղ ոստիկանությունը դուրս եկավ նրանց առջև, բայց վանեցին քարերով ու փայտերով: Մի քանի տեղ դարավուլխանաների²¹ պահակները փորձեցին փակել նրանց ճանապարհը, բայց պահականոցը մի բռնեցում քարուքանդ եղավ նրանց կատաղության առջև:

«Յա հո՛ւ... Հա՛ կկ...»:

Լսելի էին լինում խառնաձայն աղաղակները, և շրջակայքը դողդում էր հազարավոր ձայներից:

Խաղաղ քնած քաղաքացիները իրանց սենյակներում, լսելով այդ աղաղակները, կարծում էին, որ այդ մի հոգևոր թափոր էր, որ անցնում էր փողոցներով: Որովհետև սակավ չէր պատահում, որ սովի, ժանտախտի և այլ պատուհասների ժամանակ, ամբոխը ամբողջ գիշերներ լցնում էր փողոցները, մինչև լույս պտույտներ էր գործում և կուրծքները կոծելով, աղաղակելով, երկնքից գթություն էր խնդրում:

Բայց այդ թափորը ցանկանում էր երկնքի վրեժխնդրության գործիքը ինքը լինել:

Նա անցավ բազարի հրապարակը, մտավ մի լայն փողոց և յուր ընթացքը ուղղեց դեպի մի նշանավոր տուն: Այդ միջոցին աղաղակները ավելի սաստկացան: Յուր ճանապարհի վրա զայրացած խուժանը փշրում էր, խորտակում էր հաջիների և այլ մեծամեծների դռների բոլոր զարդարանքները²²:

Հասնելով նշանավոր տանը, բազմությունը շրջապատեց նրան: Սկսեցին մուրճերով, կացիներով, տապարներով խորտակել դռները: Հետո բազմության մի մասը ներս հոսեց: Շատ չանցավ, սալահատակների վրայով քարշ տալով, հանեցին մի մարդ և ձգեցին դռան առջև: Նրա մոտ կանգնեց ծերունի Ահմադը և կարդաց հետևյալ դատապարտական վճիռը. «Ահա մեր թշվառության և աղքատության սկզբնապատճառը: Եթե այդ ամենահարուստ հաջին այնքան ազահ չլիներ, մենք քաղցած չէինք մնա: Նա իլեց մեր հացը և յուր համար ապարանքներ շինեց: Քանդեց՝ ք այդ ապարանքը, որ անիրավության և անգթության արդյունքով է կառուցել: Քանդեց՝ ք, և իր սեփական տան աղյուսներով, որոնք մե՛ր արյունով և արտասուքով են շաղախված, քարկոծեցեք այդ մարդուն...»:

Ջահերի կապտագույն լուսավորության ներքո ծերունու մոայլ դեմքը ավելի սոսկալի էր դարձել: Նա առաջինը եղավ, որ յուր ձեռքի ծանր հողաթափներից մեկը զարկեց դատապարտյալի գլխին: Նրա օրինակին հետևեցին կանայքը, որոնք իրանց ծոցերում լցրած քարերը նետեցին անիրավի վրա: Հետո հազարավոր ձեռքեր սկսեցին քանդել աղյուսները, և մի քանի բռնեցում նրա դիակի վրա կազմվեցավ մի ահագին բլուր իր փառավոր ապարանքի փլատակներից:

Այդ մարդը հաջի Ռահիմն էր — քաղաքի ամենաանգութ հարստահարիչը և վաշխառուն:

Կողոպտելով հաջիի հարուստ ամբարները, բազմությունը հաղթական աղաղակներով սկսեց դիմել դեպի մի այլ տուն:

Դա քաղաքի դարուղայի տունն էր, որ ցորենատերերից կաշառք ընդունելով, նպաստում էր սովի սաստկանալուն:

Նրա դիակը նույնպես թաղվեցավ իր տան փլատակների ներքո...

Դ

Գիշերվա խռովությունները առավոտյան ամբողջ քաղաքի խուսակցության առարկան էր դարձել: Շատերը երկյուղից իրանց խանութները չէին բաց անում: Ցրիվ եկած «Խագ-փուշ»-ները դեռ թափառում էին փողոցներում: Ցորենատերերը կատաղած էին, իսկ սովատանջները գովում էին «Խագ-փուշ»-ների վարմունքը:

Այսպիսի խոշոր դեպքեր շատ անգամ Շահին չէին հայտնում, կամ եթե հայտնում էին, այն ևս շատ փոքրացրած ձևով: Սովորաբար ուշացնում էին զեկուցումները, մինչև Շահը լավ տրամադրված կլիներ, որ մի հարմար ժամանակ գտնեին նրան պատահած անկարգությունը հայտնելու:

Օրը ուրբաթ էր: Այսօր Շահը սովորություն ուներ գնալ քաղաքից ոչ այնքան հեռու մի ուխտատեղի՝ աղոթելու համար: Գնացքը սկսվեցավ վաղ առավոտյան և տևեց մի քանի ամբողջ ժամեր:

Ամենից առաջ շքեղագարդ ջորիների սովոր խումբեր, բարձած վրաններով և ամեն տեսակ բարիքներով, տանում էին արքայական նախաճաշիկի պատրաստությունները, որ պետք է աներ այնտեղ:

Հետո սկսեց գնալ կանանոցը:

Ծածկված կառքերի, փակված պատգարակների և դիպակների մի երկար շարք լցրել էր այն փողոցը, որ պալատից տանում էր դեպի հիշյալ ուխտատեղին: Հարյուրներով կարելի էր հաշվել նրանց թիվը, որոնց յուրաքանչյուրի մեջ նստած էր մի-մի թագուհի: Դրանց հետևից գնում էին հարճերի և պալատական նաժիշտների պատգարակներն ու դեսպակները: Գնացքը անցնում էր համրընթաց կերպով: Յուրաքանչյուր կառք շրջապատված էր մի խումբ զինված ներքինիներով, որոնք անդադար աղաղակում էին՝ Քուր շո վ... Քուր շո վ..., որ նշանակում էր՝ «Կույր եղի ր... Կույր եղի ր»...

Ամեն այքեր պետք է կուրանային, ամեն տեսանելիք պետք է փակվեին: Ոչ ոք իրավունք չուներ նայելու Շահն-Շահի կանանց վրա, թեև անցնում էին ծածկված կառքերի մեջ:

Ներքինիների սպառնալից աղաղակները լսելով, փողոցի վրա բացված լուսամուտները փակվում էին, կտուրների վրա զբոսնող մարդիկ²³ հեռանում էին և թաքնվում էին վերնապարսպի հետևում: Իսկ այն մարդիկ, որ փողոցումն էին գտնվում կամ շտապում էին շուտով փախչել և կամ, եթե ժամանակ չէին գտնում փախչելու, ընկնում էին գետին երեսի վրա, այքերը երկու ձեռքով պինդ կալնում էին, և այն դրության մեջ մնում էին մինչև գնացքը անցնել:

Ամենափոքր անուշադրություն կպատժվեր սևամորթ ներքինիների արյունահեղ խենջարով:

Կանանոցը անցնելուց հետո, սկսվեցավ թագավորի հանդերձանքը:

Նրա առջևից գնում էր նրա սարսափը: Նախ մի խումբ ջորիներ տանում էին դալար ճիպոտների խորձեր և «ֆալախկաններ»²⁴, եթե հարկավոր լիներ մեկին գանակոծելու: Նրա հետևից, երկու շարքով, մեկը փողոցի աջ կողմից, մյուսը փողոցի ձախ կողմից, գնում էին տապարակիրները, ծանր տապարները — երկաթյա կոթերով ձեռքում բռնած: Նրանց թուր կողմով, որ մեծ մուրճի ձև ուներ, մարդկանց գլուխ էին չախչախում, իսկ սուր կողմի մի հարվածով պարանոցներ էին ձգում: Տապարակիրների հետևից, նույն կարգով, փողոցի աջ ու ձախ կողմից, որպես երկու անընդհատ շղթա, գնում էին մի քանի հարյուր «ֆերրաշներ»²⁵: Դրանք ձեռներին բռնած ունեին երկար վարոցներ, իսկ յուրաքանչյուրի գոտիից քարշ էր ընկած նույնպես երկար երկսայրին: Ֆերրաշները անդադար աղաղակում էին, «բրո ... բրի ...» որ նշանակում է՝ գնա՛ -հեռացի՛ր: Այդ ձայնը լսելով, ամեն ոք դուրս էր գալիս, հեռանում էր ճանապարհից: Թե տապարակիրները և թե ֆերրաշները գնում էին ոտով:

Վերջապես հայտնվեցավ արեգնափայլ արքան:

Արեգակի ճառագայթների առջև, իր գոհարեղեն զարդերով, վառվում էր նա, որպես մի շլացուցիչ պայծառություն:

Նա միայնակ էր: Նժույզը, որի վրա նստած էր նա, ոչ պակաս փայլում էր նա յուր ոսկեղեն, ալմաստեղեն զարդերով:

Առջևից, բավական հեռավորության վրա, գնում էին մի խումբ զինված սեպուհներ, նշանավոր ազնվական երիտասարդներից, իսկ հետևից, նույնպես բավական հեռավորության վրա, գալիս էին պալատական բարձր պաշտոնյաները, հետո՝ պալատական սենեկապետները, մանկլավիկները և այլն: Ամենքը շքեղազարդ ձիաների վրա էին նստած:

Մեջտեղում թագավորը ամեն կողմից երևում էր:

Մի այլ փողոցից, որ խաչաձև կտրում էր առաջինը, հայտնվեցավ մարդիկների մի այլ խումբ — մռայլ, որպես թախծություն:

Ֆերրաշների սպառնալի «բրո՛-բրի՛ն» անգոր եղավ վանելու այդ հանդուգն խումբը, որ համարձակությամբ առաջ մղվեցավ և կանգնեց ճանապարհի եզրում: Մեկը նրանցից բաժանվեցավ և գետինը համբուրելով, մոտեցավ թագավորին:

— «Խագ-փուշ»-ները՝ համենօրինյալ աճյունս արքայից արքայի աղերս ունին, — ասաց նա:

Թագավորը ձիու գլուխը պահեց:

Մինչդեռ ոչ մի շնչավոր համարձակություն չունեի մոտենա՛լ այն ճանապարհին, որով անցնում էր նա, ընդհակառակն, այդ մերկանդամ ստահակները, սակավ չէր պատահում, որ նրա ճանապարհը կտրում էին: Բարեսիրտ թագավորը միշտ մի առանձին հաճությամբ կանգնեցնում էր յուր ձին, նրանցից մի որևէ սրախոսություն կամ կատակ լսելու²⁶, հետո լի բուռն ոսկիներով

ուրախացնում էր նրանց: Այս անգամ ևս նա դարձավ դեպի յուր սենեկապետներից մեկը, ակնարկեց, որ գոհացնե աղքատներին:

— «Խագ-փուշ»-ները փողի համար չեն անհանգստացնում իրենց սիրելի թագավորին, — ձայն տվեց նա: — «Խագ-փուշ»-ները եկել են անձամբ հայտնելու իրանց այս գիշեր կատարած ամենաձանր հանցանքը, որ տիեզերքի արդարադատը արժանավոր պատիժը տնօրինե:

Խոսողը երիտասարդ Ջաֆարն էր, որ մի ձեռքով բռնած ուներ իր փոքրիկ մանուկին:

Նրա վերջին խոսքերը հետաքրքրեցին թագավորին: Իսկ նա, ավելի մոտենալով, շարունակեց.

— Այդ լայն փողոցը, — նա ձեռքը տարավ դեպի փողոցի երկարությունը, — որ այժմ այդպես մաքրված է թագավորի առջև, վաղ առավոտյան ծածկված էր սովամաշների դիակներով: Այդ գերեզմանի պես լուռ տները, որոնցից այժմ ոչ մի ձայն չի լսվում, ամբողջ գիշերը ողբում էին իրանց սովատանջներին: Աղքատ ժողովուրդը հաջիների ցորենով և այլուրով լի ամբարների պատերի մոտ քաղցից մեռնում է: Նրա լացը, նրա ողբը, նրա աղաղակը թույլ չեն տալիս, որ մինչև թագավորի ողորմած լսելիքը հասնե: Մտախոսները, շողոքորթները, խաբեբաները միշտ հրապուրում են այդ անաչառ լսելիքը, ամեն ինչ լավ ցույց տալով, ճշմարտությունը քողարկելով և ստությունը իբրև ճշմարիտ ներկայացնելով: Հին թագավորները իրանց շրջապատող խաբեբաների մոլորություններից ազատ մնալու համար, շատ անգամ մեզ նման «Խագ-փուշ»-ների կամ դերվիշների կերպարանք էին ընդունում, անձամբ մտնում էին ժողովրդի մեջ, նրա ցավերի և պետքերի հետ ծանոթանալու համար: Այժմ այդ փրկարար սովորությունը չէ մնացել: Թագավորը յուր ժողովրդի պետքերն ու պահանջները հասկանալու համար կամ ինքը պետք է մոտենա ժողովրդին, կամ պետք է թույլ տա, որ ժողովուրդը մոտենա իրան: Իսկ քանի որ իրան անմատչելի կպահի, միշտ սխալանաց մեջ կմնա: Իբրև ապացույց, որ ամեն իրողություն մինչև թագավորի լսելիքը չէ հասնում, բավական կլինի, եթե ասեմ, որ այս գիշեր «Խագ-փուշ»-ները սպանեցին քաղաքի ամենահարուստ հաջիին, կողոպտեցին նրա ցորենի ամբարները, որ թաքցրել էր ավելի թանկ գնով վաճառելու մտքով — սպանեցին և քաղաքի «դարուղային», որ հովանավորում էր այս տեսակի ավազակին: Երկուսի դիակներն ևս թաղվեցան իրանց ապարանքների մոխիրի ներքո: Ապատամբների պարագլուխներից մեկը եղել էմ ես, իսկ մնացյալները այդ թշվառներն են, որ այստեղ կանգնած են: Այժմ թող արդարադատ թագավորը բարեհաճի մեր արժանավոր պատիժը տնօրինել:

— Դուք ոչինչ պատժի արժանի չեք, — պատասխանեց թագավորը լի վրդովմունքով: — Հանցավորը յուր պատիժը կկրե, երբ ես կվերադառնամ աղոթելուց:

Մեծ վեզիրի դեմքը գունաթափվեցավ: Թագավորը անցավ: